

ემილ ავდალიანი

ოსუ

ვაჭრობა და სასანური ირანის ინტერესები ლაზიკაში (VI ს.)

გეოგრაფია და სასანიანთა სამშობლო

გვიან ანტიკურ ხანაში სასანურ ირანს და აღმოსავლეთ რომის იმპერიას (ბიზანტიას) შორის წარმოებული ომები კარგად შესწავლილი საკითხია. მეტიც, ამ პერიოდზე არსებული აკადემიური ნაშრომების დიდი ნაწილი სწორედ სამხედრო საკითხებს ეხება. ათწლეულების განმავლობაში მიმდინარეობდა ამ ომების, ძირითადად, დასავლური – ბიზანტიური – ხედვით გადმოცემა. ამან გამოიწვია ის, რომ დიდი ხნის განმავლობაში სასანური ირანის შესწავლას ნაკლები ყურადღება ეთმობოდა.

მხოლოდ ბოლო ორი ათწლეულის განმავლობაში გადაიღა მნიშვნელოვანი ნაბიჯები ისეთი საკითხების შესწავლაში, როგორც არის სასანიანთა იმპერიული აპარატი და ჯარი. აღსანიშნავია, ასევე, სასანური იმპერიის სასაზღვრო რეგიონებში აგებული სამხედრო ინფრანსტრუქტურის ინტენსიური შესწავლა: რა მიზნებისთვის შენდებოდა კედლები და ციხე-სიმაგრეები და როგორ გამოიყენებოდა გეოგრაფიული ბარიერები იმპერიის თავდაცვისუნარიანობის ასამაღლებლად? ამასთან ერთად, ბოლო დროს ისტორიოგრაფიაში იკვეთება საკითხი, გააჩნდათ თუ არა სასანიანებს გლობალური ხედვა იმისა, თუ რა ადგილს იკავებდა გვიან ანტიკურ ხანაში მათი იმპერია მახლობელ აღმოსავლეთში, რა იყო იმპერიის სტრატეგიული ინტერესები და ა.შ. ნაწილობრივ ამ მსჯელობას მივეყვართ ბოლო დროს აღმოცენებულ საკითხამდე: რაოდენ შესაძლებელი იყო სასანიან შაჰინშაჰებს იმპერიის ოთხსაუკუნოვანი არსებობის პერიოდში ეხელმძღვანელათ ერთი დიდი გეგმით, ე.წ. „დიდი სტრატეგიით“?

ამ ბოლო კითხვაზე გადაჭრით პასუხის გაცემა რთულია არსებული მწირი წერილობითი და არქეოლოგიური მასალების გამო. თუმცა საინტერესოა, თუ რას ვგულისხმობთ იმპერიის „დიდ გეგმაში/ხედვაში“. ცალსახაა,

რომ სასანიანი მმართველები მოქმედებდნენ იმპერიის ინტერესებიდან გამომდინარე, რომელიც გამოწვეული იყო იმ გეოგრაფიული, პოლიტიკური და სამხედრო რეალობით, რომელიც III-VII საუკუნეებში მახლობელ აღმოსავლეთში არსებობდა. ეს ფაქტორები იშვიათად ჩანს წერილობით წყაროებში, მაგრამ ნაკლებად სავარაუდოა, რომ თითოეული მნიშვნელოვანი პოლიტიკური თუ სამხედრო გადაწყვეტილების მიღებამდე, სასანიანი მმართველები მხედველობაში არ მიიღებდნენ ეკონომიკურ და გეოგრაფიულ ფაქტორებს იმპერიისთვის უკეთესი შედეგის მისაღწევად¹.

თუ სასანური იმპერიის ე.წ. „დიდი სტრატეგიის“ სამხედრო და პოლიტიკური კომპონენტები ბოლო დროს მკვლევართა ყურადღებას იპყრობს, იმპერიის ეკონომიკური ინტერესები და მათი როლის გათვალისწინება იმპერიის საგარეო პოლიტიკის წარმოებაში ჯერ კიდევ ნაკლებად არის შესწავლილი. ასე, სასანური ეკონომიკური პოლიტიკა და მისი როლი იმპერიის საგარეო პოლიტიკაში, მის ტერიტორიულ ექსპანსიაზე მესოპოტამიაში, სირია-პალესტინაში, სამხრეთ კავკასიასა ან არაბეთის ნახევარკუნძულზე არ განიხილება სათანადო დონეზე.

ჩვენი აზრით, საწყისად მაინც სასანური იმპერიის გეოგრაფიული ადგილმდებარეობა უნდა ჩაითვალოს. სპარსეთის გეოგრაფიული ლანდშაფტები და ამით გამოწვეული იმპერიის პროვინციების სიმდიდრე ან სიღარიბე, როგორც ნაჩვენებია იქნება ქვემოთ, დიდწილად მიზეზი იყო იმ თითქმის შეუცვლელი პოლიტიკისა, რომელსაც სასანიანი მმართველები ატარებდნენ თითქმის ოთხ საუკუნეზე მეტი ხნის განმავლობაში.

დასავლეთში გავრცელებული ტრადიციული მოსაზრებებისგან განსხვავებით, ამ თავის ერთ-ერთი იდეა იქნება ის, რომ სასანური ირანის გეოგრაფიულმა ადგილმდებარეობამ იმპერია ნაწილობრივ კონტინენტურ, ნაწილობრივ კი საზღვაო ძალად ჩამოაყალიბა. იმპერიის საზღვრები, ძირითადად, ხმელეთზე გადიოდა და ესაზღვრებოდა გვიან ანტიკური ეპოქის მნიშვნელოვან მეტოქეებს: დასავლეთით – აღმოსავლეთ რომის/ბიზანტიის იმპერიას, ხოლო ჩრდილოეთით – მომთაბარე ტომებს, რომელნიც IV საუკუნიდან მოყოლებული პერმანენტულ მოძრაობაში იყვნენ ევრაზიის სტეპებში და ტრანსკონტინენტურ იმპერიებსაც ქმნიდნენ.

დასავლეთში გავრცელებული ტრადიციული ანალიზის მიხედვით, სასანური ირანის გეოგრაფიული ადგილმდებარეობა არცთუ ისე სახარბიელო იყო.

¹ Menander Protector. The History of Menander the Guardsman. ed. and trans. R. C. Blockley. Liverpool. 1985. Fragment 10, 1, pp. 111-113.

გეოპოლიტიკური მეტოქეები ორი – დასავლეთის და ჩრდილოეთის – ფლანგებიდან აიძულებდა იმპერიას ერთდროულად განეთავსებინა სალაშქრო ერთეულები რომის/ბიზანტიის და ნომადური იმპერიების პოტენციური ორმხრივი შემოტევის შესაჩერებლად. გარდა ამისა, იმპერიას, ასევე, უწევდა დიდი ფინანსური და ხშირად ადამიანური რესურსების კონცენტრირება სხვა ფლანგებზეც, მაგალითად სამხრეთ კავკასიაში, წინაისლამური ხანის არაბეთის ნახევარკუნძულზე და ა.შ.

თუმცა სასანური ირანის გეოგრაფიულ ადგილმდებარეობას ჩვენ ამ ნაშრომში დადებითი კუთხითაც განვიხილავთ. ქვემოთ ფართოდ იქნება მსჯელობა იმის შესახებ, რომ რომთან/ბიზანტიასთან შედარებით, სასანური ირანი უფრო ახლოს იყო გვიან ანტიკურობაში არსებულ უმთავრეს სავაჭრო ცენტრებთან, როგორც არის სამხრეთ აზია (ინდოეთი და კუნძული ტაპრობანე – თანამედროვე შრი-ლანკა), ცენტრალური აზია (ბაქტრია და განსაკუთრებით სოგდიანა), დასავლეთ ჩინეთი და არაბეთის ნახევარკუნძული.

ასევე, საჭიროა სასანიანთა სახელმწიფოს გეოგრაფიული თავისებურებების უფრო მეტად დეტალური გარჩევა, რათა ნაწილობრივ მაინც ავხსნათ სპარსელების ექსპანსიონიზმი VI საუკუნის საქართველოში.

სასანური იმპერიის საყრდენს ირანის ზეგანი წარმოადგენდა. ეს სივრცე არ გამოირჩევა სახარბიელო კლიმატური პირობებით და დიდად განსხვავდება ხმელთაშუა ზღვისპირეთის კლიმატისგან. ტერიტორია არ გამოირჩევა მდინარეების სიუხვით, პროდუქტიული მიწებით და, შესაბამისად, ეკონომიკური სიმდიდრით. თუმცა, მიუხედავად ამისა, ირანის ზეგანი თავისი სიდიდის გამო იყო ის სივრცე, სადაც ისტორიულად მოსახლეობის დიდი რაოდენობა ცხოვრობდა. სხვა სიტყვებით, ზეგანის გაკონტროლება მმართველებს გადასახადების აკრეფის და დიდი ჯარების შექმნის საშუალებას აძლევდა. გასაკვირი არ უნდა იყოს, რომ აქემენიანებმა და შემდეგ სასანიანებმა, მიუხედავად თავისი პერიფერიული წარმომავლობისა ფარსის პროვინციიდან (ესაზღვრება სპარსეთის ყურეს ჩრდილოეთ-აღმოსავლეთიდან), იმპერიის მშენებლობა მას შემდეგ შეძლეს, როდესაც კიროს დიდი (აქემენიანების შემთხვევაში), ხოლო სასანიანების დროს არდაშირ I, დაეუფლნენ ირანის ზეგანს.

სასანიანებს შედარებით მარტივად შეეძლოთ ირანის ზეგანის დიდი ხნით გაკონტროლება, რადგან რეგიონი დაცული იყო თავდაცვისთვის გამოსადეგი დიდი გეოგრაფიული ბარიერებით. ამავდროულად, დისტანცია რომის/ბიზანტიის იმპერიიდან ირანის ზეგანამდე საკმაოდ დიდი იყო იმისთვის, რომ სასანიანებისთვის ეგზისტენციალური საფრთხე შექმნილიყო. ეს გეოგრაფიული სიღრმე

ასევე ნიშნავდა იმას, რომ უცხოელი დამპყრობლისთვის თითქმის შეუძლებელი იყო არა მხოლოდ დაპყრობა, არამედ აღნიშნული ტერიტორიის ხანგრძლივი დროით შენარჩუნებაც კი. მართლაც, ანტიკურ ხანაში მხოლოდ ალექსანდრე დიდმა მოახერხა ირანის ზეგანის დაპყრობა. თუმცა აქაც, ბერძნულ-მაკედონური ჯარის წარმატებების მიუხედავად, ირანის ზეგანზე ელინთა კონტროლი ალექსანდრეს ძვ. წ. 323 წელს გარდაცვალების შემდეგ მალევე შეწყდა.

მართლაც, ირანის შუაგული დაცული იყო ჩრდილოეთიდან ელბურსის მთათა სისტემით, რომელიც გადაჭიმულია თითქმის 1000 კილომეტრზე თანამედროვე აზერბაიჯან-ირანის საზღვრიდან აღმოსავლეთით. მიუხედავად იმისა, რომ ელბურსის მთათა სისტემა ვიწროა, მხოლოდ 140 კილომეტრამდე სიგანეში, ის ერთ-ერთი მაღალი მსოფლიოში, რაც დასტურდება იმ ფაქტით, რომ ირანის და მთლიანად ევრაზიის კონტინენტის ერთ-ერთი უმაღლესი წერტილი, მთა დამავანდი, ზუსტად ამ მთებშია. ელბურსის მთათა სისტემა ჩრდილოეთის მხრიდან მკვეთრად აღის მაღლა, რითაც თითქმის გადაულახავ ბარიერს ქმნის (რამდენიმე გადასასვლელით) უცხო ძალების შემოსევებისთვის.²

დასავლეთით ირანის ზეგანს კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი მთათა სისტემა ესაზღვრებოდა. ზაგროსის მთები მესოპოტამიის თითქმის მთელ გაყოლებაზე ყოფდა ირანს დასავლეთით არსებული პროვინციებისგან. აღმოსავლეთით და ჩრდილოეთ-აღმოსავლეთით ირანის ზეგანს მომთაბარეებით დასახლებული სტეპები და გაუვალი უდაბნოები ესაღვრებოდა.

შესაბამისად, ირანის ჰინტერლანდი (ზეგანი), სადაც მოსახლეობის დიდი რაოდენობა ცხოვრობდა, დაცული იყო თითქმის გაუვალი გეოგრაფიული ბარიერებით და რთული კლიმატური პირობებით. გარდა ამისა, ირანის ზეგანი ანტიკურობის სხვა სამხედრო ძალებისგან ტერიტორიულად საკმაოდ დაშორებული იყო, რაც ზეგანზე შექმნილ დიდ სახელმწიფოებრივ გაერთიანებებს საშუალებას აძლევდა ხანგრძლივად ეარსებათ. ხმელთაშუა ზღვისპირეთში რომის იმპერიის, შემდეგ კი ბიზანტიის მრავალსაუკუნოვანი არსებობა განსაკუთრებული მოვლენა იყო, როგორც ამას ბევრი ისტორიკოსი ამტკიცებს. თუმცა ირანის ზეგანზე შექმნილი თითოეული მრავალსაუკუნოვანი ირანული იმპერია არანაკლებ საინტერესო ისტორიულ პროცესს წარმოადგენდა. მაგალითისთვის, აქემენიანთა იმპერია ორ საუკუნეზე მეტს ითვლიდა, პართია – თითქმის ხუთ საუკუნეს, ხოლო სასანური ირანი კი – ოთხ საუკუნეზე მეტ ხანს.

² W. B. Fisher. "Physical Geography". The Cambridge History of Iran in Eight Volumes. Vol. I. Cambridge. 1968, p. 38.

მდიდარი ტერიტორიული სარტყელი

სასაზღვრო ირანის ისტორია არ არის მხოლოდ ამ იმპერიის რომთან/ბიზანტიასთან ან მომთაბარეებთან ომების ისტორია, როგორც ეს ხშირად ხდება დასავლურ ისტორიოგრაფიაში. როგორც დასაწყისში ითქვა, რამდენიმე პატარა გამონაკლისის გარდა, გეოგრაფიული პარამეტრების გავლენა სასაზღვრო ირანის ისტორიაზე ჯერ კიდევ შეუსწავლელი საკითხია. მართლაც, გვიანანტიკური წერილობითი წყაროების დეტალური ანალიზი ცხადყოფს, რომ სასაზღვრო ირანის არსებობა სავაჭრო გზებისა და თავდაცვისთვის უკეთესი გეოგრაფიული სივრცეებისთვის ბრძოლა იყო. სავსებით შესაძლებელია ვივარაუდოთ, რომ ის უთანხმოებები, რომლებიც არსებობდა სასაზღვრო და რომის/ბიზანტიის იმპერიებს შორის, პირველ რიგში, შედგებოდა ეკონომიკური და გეოგრაფიული მიზეზებისგან და მხოლოდ შემდეგ მოდიოდა იდეოლოგიური და მრავალი სხვა პრობლემა.

ის, რომ სასაზღვრო ირანის გეოგრაფიული ადგილმდებარეობა მნიშვნელოვანია, დასტურდება სასანიანების ლტოლვით დაეპყროთ ირანის ზეგანის გარშემო არსებული ეკონომიკურად, ადამიანური რესურსებითა და სავაჭრო გზების ქსელით მდიდარი ტერიტორიები. მხოლოდ ჭარბი მოსახლეობის, თუმცა რთული კლიმატის მქონე ირანის ზეგანის გაკონტროლებით სასანიანები ვერ მიაღწევდნენ სასურველ შედეგს – რეგიონში კონკურენცია გაეწიათ რომის/ბიზანტიის იმპერიისთვის. ამისთვის საჭირო იყო ეკონომიკური სიმდიდრის მოზიდვა, რომელიც ირანის ზეგანზე არ არსებობდა. ამ მარტივმა გეოგრაფიულ-ეკონომიკურმა ფაქტორმა განაპირობა აქემენიანების და მოგვიანებით სასანიანების მცდელობები გაეკონტროლებინათ შედარებით უფრო მდიდარი მიწები, რომლებიც გარს ერტყა ირანის ზეგანს.

ირანის ზეგანის ჩრდილოეთით, ელბურსის მთების გადაღმა, კასპიის ზღვის სამხრეთით და სამხრეთ-აღმოსავლეთით სოფლის მეურნეობით მდიდარი მიწები იყო, რომლებიც პროვინცია ხორასანის ნაწილს წარმოადგენდა. კასპიის დაბლობი, დაახლოებით 600 კილომეტრი სიგრძის სივრცე იყო და, თავის მხრივ, ესაზღვრებოდა ნახევრად სტეპურ, გარდამავალ ზონას – გურგანს, რომელიც დღეს ცენტრალური აზიის რეგიონის სამხრეთ ნაწილებს წარმოადგენს. სხვა სიტყვებით, ხორასანის პროვინციაში შემავალი ეკონომიკურად და ადამიანური რესურსებით მდიდარი კასპიის დაბლობი იმპერიის საზღვრისპირა რეგიონს წარმოადგენდა, რაც გამოუძემბით მოითხოვდა აღნიშნული ტერიტორიის დაცვისთვის მსხვილი საფორტიფიკაციო ნაგებობების აშენებას ნომადე-

ბისგან მომდინარე საფრთხის პრევენციისთვის.

მსგავსი პრობლემა ჰქონდა სასანურ ირანს ელბურსის მთების გადაღმა, სადაც კასპიის ზღვის სამხრეთ-დასავლეთით კიდევ ერთი მდიდარი პროვინცია, ადარბადაგანი მდებარეობდა. ადარბადაგანის სტრატეგიული ადგილმდებარეობა მას ხდიდა მნიშვნელოვან გზაჯვარედინს, რითაც ის ჩრდილოეთში, თანამედროვე აზერბაიჯანის წყლის რესურსებით (მდინარეთა ფართო ქსელი) მდიდარ ტერიტორიას ესაზღვრებოდა. ამასთანავე, ადარბადაგანიდან და თანამედროვე აზერბაიჯანის ტერიტორიიდან ბევრად მარტივი იყო მდინარე მტკვრის და ალაზნის გასწვრივ საქართველოში შეღწევა (მაგ. სამხედრო მოქმედებებისთვის). სასანიანებისთვის კასპიის ზღვის დასავლეთ სანაპირო, კავკასიონის მთების უკიდურესი აღმოსავლეთ წერტილი, ასევე მნიშვნელოვანი იყო ევრაზიული სტეპებიდან მომთაბარე ხალხების შესაკავებლად. მართლაც, ეს სტრატეგიულად მნიშვნელოვანი დერეფანი საჭირო იყო ჩრდილოეთ კავკასიაში გადასვლისთვისაც, როგორც ერთ-ერთი იმ სამი ძირითადი გასასვლელიდან, რომელიც არსებობდა ჩრდილოეთ კავკასიიდან სამხრეთ ნაწილში მოსახვედრად. მართლაც, დერეფნის სტრატეგიული მნიშვნელობა იმითაც დასტურდება, რომ სასანიანებმა დიდი ფინანსური სახსრები გაიღეს ქალაქ დარუბანდის ციხე-სიმაგრის, ასევე როგორც ქალაქის სამხრეთით არსებული რამდენიმე თავდაცვითი კედლის ასაშენებლად/გასამაგრებლად.

ზაგროსის მთების დასავლეთით მდებარეობდა მესოპოტამია, სავარაუდოდ, ყველაზე მდიდარი პროვინცია, რომელიც სასანიან მონარქებს ჰქონდათ დაპყრობილი ოთხი საუკუნის განმავლობაში. მესოპოტამია მდიდარი იყო როგორც ადამიანური და წყლის რესურსებით, ასევე სოფლის მეურნეობისთვის გამოსადეგი ტერიტორიებით. მესოპოტამია სპარსელებისთვის ასევე მნიშვნელოვანი იყო იმით, რომ ის სამხრეთ-აღმოსავლეთით ესაზღვრებოდა სავაჭრო აქტივობით მდიდარ სპარსეთის ყურეს, ხოლო სამხრეთით – არაბეთის ნახევარკუნძულს. ამით რეგიონი იძენდა დიდ ეკონომიკურ მნიშვნელობას, რაზეც ქვემოთ ვისაუბრებთ.

მესოპოტამიის ამ დადებითი გეოგრაფიული პარამეტრების მიუხედავად, მის ადგილმდებარეობას უარყოფითი ნიშნებიც გააჩნდა. ის, რომ სასანურ და რომის/ბიზანტიის იმპერიებს შორის წარმოებული ომების ეპიცენტრს მესოპოტამია წარმოადგენდა, დიდწილად აიხსნება ახლო აღმოსავლეთის გეოგრაფიით. თუ შუამდინარეთი განცალკევებულია ირანის ზეგანისგან ზაგროსის მთებით, ჩრდილოეთით და ჩრდილოეთ-დასავლეთით მესოპოტამია ორგანულად

გადაბმულია სირია-პალესტინასთან და მცირე აზიის სამხრეთ ნაწილთან. მეტიც, მესოპოტამიის დასავლეთით და სამხრეთ-დასავლეთით სირიის უდაბნო³ ზღუდავდა ჯარების მოძრაობას ამ მიმართულებებით. სხვა სიტყვებით, მესოპოტამიიდან ხმელთაშუა ზღვისპირეთში მოსახვედრად საჭირო იყო სირიის გავლა. ამით აიხსნება ის ფაქტი, თუ რატომ იყო რომის/ბიზანტიის მდიდარი სირია-პალესტინის პროვინციები სასანური ჯარების ხშირი სამიზნე.

მესოპოტამიის და სირია-პალესტინის გეოგრაფიული გადაბმულობის გარდა, ამ სივრცეში ნაკლებად არის ბუნებრივი ბარიერები, რომლებსაც რომაელები/ბიზანტიელები და სასანიანები ერთმანეთისაგან თავდაცვისთვის გამოიყენებდნენ. ეს, თავის მხრივ, იმპერიებს შორის ომებს უფრო ახანგრძლივებდა, შედეგს კი – არაპროგნოზირებადს ხდიდა.

ამას ემატებოდა კიდევ ერთი სტრატეგიული ნიშანი, რომელიც ორივე იმპერიისთვის მესოპოტამიის გაკონტროლებას პრიორიტეტულს ხდიდა. მესოპოტამიის ჩრდილოეთით მდებარეობს ანტიტავრის მთები, რომლის განლაგება და მასში არსებული სამი მნიშვნელოვანი გასასვლელი საშუალებას აძლევდა ჯარებს მარტივად შეეღწიათ სირიიდან მცირე აზიის შუაგულში ან პირიქით.

ირანის ზეგანის სამხრეთით და სამხრეთ-აღმოსავლეთით მდებარე ზაგროსის მთები აღმოსავლეთის მიმართულებით ნელ-ნელა მარკანისა და საკასტანის⁴ ნახევარუდაბნოში გადადის (დღევანდელი პაკისტანის ჩრდილოეთ-დასავლეთი და ავღანეთის სამხრეთ-დასავლეთი).⁵ სასანიანების მმართველობაში ამ ნახევარუდაბნოში მძარცველი ტომების შეკავება საკმაოდ რთული იყო. შესაბამისად, ამ რეგიონიდან მომდინარე საფრთხე პერმანენტულ ხასიათს ატარებდა, რაც სასანიანებს სტაბილურობის დამყარებისთვის არახელსაყრელ პირობებს უქმნიდა.

ეს გეოგრაფიული მიზეზები ნათლად აჩვენებს, რომ მდიდარი ვაკეებიდან ამოღებული გადასახადებით ხდებოდა ირანის ზეგანის მოსახლეობისგან შექმ-

³ G. Fisher. *Between Empires: Arabs, Romans and Sasanians in Late Antiquity*. Oxford. 2011, pp. 76-111.

⁴ The Cambridge History of Iran. Vol. I. Cambridge. 1968, pp. 25-44. P. Heather. *Empires and Barbarians. Migration, Development and the Birth of Europe*. London. 2009, pp. 208-221. P. Heather. *Empires and Barbarians. Migration, Development and the Birth of Europe*, pp. 208-221. J. Howard-Johnston. "The Two Empires in Late Antiquity". in *Late Antiquity: Eastern Perspectives*. Oxford. 2012, pp. 99-105. M. Gadjiev. "On the Construction Date of the Derbent Fortification Complex". in *Iran and the Caucasus*. Leiden. 2007, pp. 1-15. M. Kazanski. A. Mastykova. *Les Peuples du Caucase du Nord*. Paris. 2003, pp. 95-99. The Cambridge History of Early Inner Asia. ed. D. Sinor. Cambridge. 1990, pp. 206-228, 285-316.

⁵ J. Howard-Johnston. "The Two Empires in Late Antiquity". in *Late Antiquity: Eastern Perspectives*, pp. 90-111.

ნილი ჯარების უზრუნველყოფა.⁶

სასანური ირანის შიგნით და მიმდებარედ ოთხი მთავარი სარესურსო ტერიტორიის გამოყოფა შეიძლება:

1. კლასიკური მიდია და დანარჩენი ირანის ზეგანი;
2. ფარსის პროვინცია, საიდანაც სასანიანები იყვნენ წარმომავლობით;
3. ხორასანის ნაწილი;
4. აღარბადაგანის ნაწილი (კლასიკური ატროპატენე).⁷

ეს ის ცენტრებია, სადაც მოსახლეობის დიდი ნაწილი იყო კონცენტრირებული. თუმცა მდიდარ მხარეებს მაინც მესოპოტამია, ხორასანი და ნაწილობრივ ტაბარისტანი წარმოადგენდნენ, სადაც სასანიანების დროს ურბანიზაციის პროცესმა და მოსახლეობის ზრდამ უპრეცედენტო ზომებს მიაღწია.⁸

სხვა სიტყვებით, სასანური ირანის ეკონომიკური სიძლიერის მამოძრავებელი რეგიონები უშუალოდ იმპერიის საზღვრისპირა რეგიონები იყო. ეს რეგიონები კი ძლიერი გარე ძალებისგან პერმანენტული სამხედრო საფრთხის ქვეშ იყო, რაც ხსნის კიდევაც სასანურ ირანს და რომს/ბიზანტიას შორის გვიან ანტიკურობაში მომხდარ მრავალ ომს.

შესაბამისად, სასანური იმპერიის დამაარსებელიდან, არღამირ I-დან მოყოლებული, ყველა შაჰინშაჰის უმთავრესი საგარეო პოლიტიკური მიზანი იყო ირანის ზეგანის გარშემო მდებარე ეს ეკონომიკურად მდიდარი პროვინციები არ გამხდარიყო მტრის სამიზნე ან მოლიანად იმპერია რამდენიმე ფრონტიდან მტრის ალყაში არ მოქცეულიყო. ამისთვის კი სასანიანებს ნებისმიერი სამხედრო თუ დიპლომატიური ხერხით უნდა მოეხდინათ ამ რეგიონების საგარეო საფრთხისგან განეიტრალება. ეს სისტემა მუშაობდა, სანამ სასანური დინასტია ახერხებდა, მეტნაკლებად, ცენტრალიზებული მმართველობის შენარჩუნებას.

ზემომოყვანილმა გეოგრაფიულმა მიმოხილვამ ცხადყო, რომ იმპერიის ადგილმდებარეობას მახლობელ აღმოსავლეთში ბევრი არასახარბიელო ნიშანი გააჩნდა. გარდა იმისა, რომ იმპერიას ჩრდილოეთიდან და დასავლეთიდან ერთდროულად შეექმლოთ დასხმოდნენ, საომარი მოქმედებები, ძირითადად, სასანური იმპერიის გეოგრაფიულად დაუცველ, ყველაზე მდიდარ პროვინციებში (მესოპოტამია, ხორასანი და ა.შ.) მიმდინარეობდა. მეტიც, უფრო გლობალურ-

⁶ J. Howard-Johnston. "The Two Empires in Late Antiquity". in *Late Antiquity: Eastern Perspectives*, pp. 95-115.

⁷ *The Cambridge History of Iran*. Vol. I, pp. 5-25.

⁸ J. Howard-Johnston. "The Two Empires in Late Antiquity". in *Late Antiquity: Eastern Perspectives*, pp. 90-111.

რად რომ გადავხედოთ სასანური ირანის გეოგრაფიას და მის როლს იმპერიის განვითარებაში, ვნახავთ, რომ ამ გეოგრაფიულმა პარამეტრებმა VI-VII საუკუნეებში გამოიწვია სპარსეთის უფრო დამოუკიდებლობისკენ მიდრეკილი პროვინციების კონგლომერატად ჩამოყალიბება.

გეოგრაფია ართულებდა ერთი ცენტრიდან იმპერიის ეფექტიან გაკონტროლებას. სასანიანებმა დედაქალაქი იქვე, ქტესიფონში დატოვეს, სადაც ის პართელებს ჰქონდათ ახ. წ. 224 წლამდე. მესოპოტამიიდან ირანის ზეგანის გაკონტროლება რთული საქმე იყო, ორმაგად წარმოუდგენელი კი სამხრეთ კავკასიის, ხორასანის ან ინდოეთთან ახლოს არსებული ტერიტორიების გაკონტროლება. თუ ირანის ზეგანი მეტნაკლებად გეოგრაფიულად ოთხივე მხრიდან ჩაკეტილი იყო, მესოპოტამია აღმოსავლეთიდან, სამხრეთიდან და ნაწილობრივ ჩრდილოეთიდან ასევე იყო მოწყვეტილი გარე სამყაროს. ერთადერთი აქტიური კონტაქტი დასავლეთით, რომის იმპერიაში/ბიზანტიაში შემავალი სირია-პალესტინის ტერიტორიები იყო.

ზაგროსის მთები ზღუდავდა ირანის ზეგანის კონტროლს და, შესაბამისად, ქტესიფონიდან იმპერიის შორეული პროვინციების გაკონტროლებისთვის ერთადერთი გამოსავალი მართვის ძლიერი ცენტრალური აპარატის შექმნა იყო. სასანიანების დროს ეს წანილობრივ განხორციელდა კიდევ, რადგანაც არდაშირის მიერ შექმნილი იმპერია პართელების სახელმწიფოზე მეტად ცენტრალიზებული გამოდგა: შექმნიდან რამდენიმე წელიწადში სპარსელებმა მყარი კონტროლი დაამყარეს შორეულ პროვინციებზე და პირველი დიდი სამხედრო წარმატებები მოიპოვეს რომთან ბრძოლაში, რაც პართელების დროს წარმოუდგენელი რამ იყო.

თუმცა დროთა განმავლობაში, გეოგრაფიული ფაქტორები ისევ უპირატესობას იძენდა და იმპერიის ეფექტიან ადმინისტრირებას და მტრებისგან თავდაცვას საგრძნობლად ზღუდავდა. ამ საკითხში სასანური ირანის შედარება აღმოსავლეთ რომის იმპერიასთან რამდენიმე კარგი დასკვნის გამოტანის საშუალებას მოგვცემს. თავისი დასავლური მეტოქისგან განსხვავებით, სასანური ირანი არ მდებარეობდა ერთდროულად რამდენიმე კონტინენტზე და, ერთი შეხედვით, ამ ფაქტს უნდა გაეადვილებინა იმპერიის მართვა/დაცვა. მართლაც, აღმოსავლეთ რომის იმპერია/ბიზანტია გვიან ანტიკურ ხანაში სამ კონტინენტზე – აფრიკა, აზია და ევროპა – მდებარეობდა. კონსტანტინოპოლის მიერ კონტროლირებად ტერიტორიებზე მრავლად იყო მსხვილი გეოგრაფიული ბარიერები (მდინარეები, მთები და ნახევრად უდაბნოები), რაც იმპერიის მართვაში ხელის შემშლელი ფაქტორი უნდა ყოფილიყო. თუმცა აღმო-

სავლეთ რომის იმპერიას/ბიზანტიას გააჩნდა ზღვა, რომელიც აერთიანებდა სამ კონტინენტზე გადაჭიმულ პროვინციებს. მეტიც, ძლიერი ფლოტით ხერხდებოდა შორეული რეგიონების შეკვრა ეკონომიკურად, ხოლო სამხედრო მოქმედებებისას – ჯარების სწრაფად გადაგზავნა, იქნებოდა ეს მცირე აზიიდან ეგვიპტეში, თუ კონსტანტინოპოლიდან ჩრდილოეთ აფრიკის მიმართულებით.

ეს უპირატესობა სასანურ ირანს არ გააჩნდა, რაც გამუდმებით ქმნიდა პრობლემებს. გეოგრაფიული პარამეტრების ანალიზი მეტყველებს იმაზე, რომ სასანური ირანის გეოგრაფიული დანაწევრება იმპერიის ტრადიციულად დაბალი დონის პოლიტიკური ცენტრალიზაციის ერთ-ერთი მთავარი მიზეზი იყო. ქვეყნის შორეული ტერიტორიების ერთმანეთთან უკეთ შესაკავშირებლად სასანიანი მმართველები დიდ ინფრასტრუქტურულ პროექტებს ახორციელებდნენ.⁹

ალბათ ისტორიოგრაფიაში გავრცელებული მოსაზრება, რომ სასანიანებმა შექმნეს ძლიერი და ცენტრალიზებული სახელმწიფო,¹⁰ შეიძლება მხოლოდ ნაწილობრივ იყოს მართალი. კავადი და მისი ვაჟი, ხოსრო ანუშირვანი, წარმატებით ახორციელებდნენ რეფორმებს V საუკუნის ბოლოსა და VI საუკუნის პირველ ნახევარში, მაგრამ ცენტრალიზაციისკენ და სამხედრო სიძლიერისკენ¹¹ წარმატებული ნაბიჯების მიუხედავად, იმპერიის შიგნით ცენტრალიზაციის საწინააღმდეგო ტენდენციები ყოველთვის არსებობდა. მაგალითად, ხოსრო II-ის წინააღმდეგ ორი დიდი გამოსვლა მოხდა, ბაჰრამ ჩობინის და შემდეგ ვისტასპის მეთაურობით. ამის გარდა, არსად გამქრალან ის პართული წარმოშობის ოჯახები, რომლებიც მართავდნენ ირანს ჯერ კიდევ არშაკიდების დინასტიის დროს.

მითი სასანიანების ცენტრალიზებული იმპერიის შესახებ, რომელიც ცნობილი მეცნიერის ა. ქრისტენსენის მიერ იყო ჩამოყალიბებული გადასახედია. ეს პოსტულატი გადასახედია არა მარტო იმიტომ, რომ (როგორც ამას პ. პურ-შარიატი ამტკიცებს¹²) ა. ქრისტენსენს არ მოუცია ახსნა იმისა, თუ რატომ

⁹ K. Alizadeh. “Borderland Projects of Sasanian Empire: Intersection of Domestic and Foreign Policies”. in *Journal of Ancient History* 2(2). 2014, pp. 93–115.

¹⁰ A. Christensen. *L’Iran sous les Sassanides*. Copenhagen. 1944, pp. 92-136, 358-370.

¹¹ E. W. Sauer. J. Nokandeh. K. Pitskhelauri. H. O. Rekavandi. *Innovation and Stagnation: Military Infrastructure and the Shifting Balance of Power Between Rome and Persia*. in *Sasanian Persia. Between Rome and the Steppes of Eurasia*. ed. E. W. Sauer, pp. 241-263.

¹² P. Pourshariati. *Decline and Fall of the Sasanian Empire. The Sasanian-Parthian Confederacy and the Arab Conquest of Iran*. London. 2008, pp. 33-56. T. Daryaee. “The Fall of the Sasanian Empire to the Arab Muslims: From Two Centuries of Silence to Decline and Fall of the Sasanian Empire: the Partho-Sasanian Confederacy and the Arab Conquest of Iran”. in *Journal of Persianate Studies*. 3. Leiden. 2010, pp. 239-254. T. Daryaee. K. Rezakhani. *The Sasanian Empire*. in *King of the Seven Climes. A History of the Ancient World (3000 BCE-651 CE)*. 2017, pp. 162-164.

ფიგურირებენ პართიული ოჯახები ასე ხშირად საომარი მოქმედებების ან შაჰინშაჰების კარზე გადაწყვეტილების მიღების პროცესის დროს, არამედ იმიტომაც, რომ იმპერიის გეოგრაფიული მახასიათებლები ხელს უწყობდა სახელმწიფოს დასუსტებას, პროვინციებში ცენტრალური ხელისუფლების გავლენის შემცირებას და ა.შ.

სასანური ირანი, ბიზანტია და კონტინენტური ვაჭრობა

მიუხედავად იმისა, რომ ზემომოყვანილი მსჯელობის მიხედვით, სასანური ირანის გეოგრაფიული ადგილმდებარეობა სამხედრო კუთხით საკმაოდ არასახარბიელო იყო, ერთი მიმართულება, რაშიც ირანელებს გვიან ანტიკურ ხანაში უპირატესობა გააჩნდათ, იყო ტრანსკონტინენტური სავაჭრო გზები.¹³

სასანური ირანის სიახლოვე ინდოეთის სუბკონტინენტთან მას მეტ უპირატესობას ანიჭებდა მარტივად მიელწია ინდოეთის, თანამედროვე შრი-ლანკისა და, უნდა ვივარაუდოთ, უფრო აღმოსავლეთით მდებარე სავაჭრო პორტებამდე.¹⁴ მეტიც, გარდა ამ გეოგრაფიული სიახლოვისა, ის სავაჭრო გზები (სახმელეთო თუ საზღვაო), რომელიც არსებობდა გვიან ანტიკურ ხანაში ინდოეთიდან ხმელთაშუა ზღვამდე მისაღწევად, სასანური ირანის ტერიტორიაზე გადიოდა.

ჩვენ ზემოთ ვახსენეთ, რომ სასანური ირანის თითქმის პერმანენტული ექსპანსიის მცდელობების ერთ-ერთი მთავარი მიზეზი გეოგრაფიული ფაქტორები იყო. თუმცა აქ დასამატებელი იქნება ასევე გაკონტროლების სურვილი სავაჭრო გზებისა, რომლებიც, ძირითადად, ირანის ზეგანის გარშემო არსებულ მდიდარ მიწებზე ან ზღვებზე გადიოდა. ერთ-ერთი ასეთი გზა ინდოეთიდან სპარსეთის ყურეში და შემდეგ მდინარეებით მესოპოტამიაში იმპერიის დელაქაქაქ ქტესიფონამდეც აღწევდა.¹⁵

სავაჭრო გზებზე სასანური ირანის დომინირება ქმნიდა პრობლემებს,

¹³ Narkvevebi makhlobeli aghmosavletis istoriidan (peodaluri khana). V. N. Gabashvili redaktiit. Tbilisi. 1957, pp. 33-34 (ნარკვევები მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიიდან (ფეოდალური ხანა). ვ. ნ. გაბაშვილის რედაქციით. თბილისი. 1957, გვ. 33-34).

¹⁴ Kh. Rezakhani. "The Road That Never Was: The Silk Road and Trans-Eurasian Exchange. in Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East. 30 (3). 2010, pp. 420-433.

¹⁵ E. Avdaliani. Romi, bizantia da saimperio tavadatsviti sistema IV-VII saukuneebshi. Tbilisi. 2017, pp. 132-171 (ე. ავდალიანი. რომი, ბიზანტია და საიმპერო თავდაცვითი სისტემა IV-VII საუკუნეებში. თბილისი. 2017, გვ. 132-171); J. Howard-Johnston. "The Grand Strategy of the Sasanian Empire". in Untersuchungen zu Geschichte und Kultur des Nahen Ostens und des östlichen Mittelmeerraumes im Altertum. Festschrift für Josef Wiesehöfer zum 65. Geburtstag. ed. C. Binder. H. Börm, A. Luther. Duisburg. 2016, pp. 591-613.

რადგან აღმოსავლური ვაჭრობა ბიზანტიელებისთვის მნიშვნელოვანი იყო.¹⁶ ინდოეთიდან და (სავარაუდოდ) ჩინეთიდან ხმელთაშუა ზღვის პორტებამდე უამრავი საქონელი ჩადიოდა. ორი სავაჭრო გზა იყო აღსანიშნავი: პირველი – სახმელეთო, რომელიც უმეტესწილად სასანური ირანის ტერიტორიის გავლით გადიოდა; მეორე – საზღვაო, ინდოეთის ოკეანისა (ერიტრეის ზღვა, როგორც ის იყო ცნობილი რომაელი/ბიზანტიელი ვაჭრებისა და მოგზაურებისთვის) და წითელი ზღვით, სინაის ნახევარკუნძულის გავლით, კლისმას პორტამდე.¹⁷ მეორე გზის არჩევის შემთხვევაში, ბიზანტიელ ვაჭრებს ასევე უწევდათ ტაბრობანეს (შრი-ლანკა) კუნძულამდე ჩაღწევა.¹⁸ IV საუკუნიდან ბიზანტიელებს თავისუფალი მიმოსვლა ჰქონდათ ეთიოპიის პორტებში და მარტივად აღწევდნენ არაბეთის ნახევარკუნძულის დასავლეთ ნაპირს. აქედან კი საქონელი ინდოეთიდან აღწევდა სირიისა და პალესტინის მნიშვნელოვან ქალაქებამდე.¹⁹

ვაჭრები წითელი ზღვის გავლით თანამედროვე სინაის ნახევარკუნძულთან პატარა კუნძულ იოტაბეს აღწევდნენ, რომლის გაკონტროლება საკმაოდ დიდ მოგებას იძლეოდა აღმოსავლეთთან ვაჭრობაში.²⁰ კუნძულის გაკონტროლება საშუალებას აძლევდა ბიზანტიელებს ან იმპერიის მოკავშირე წინაისლამური ხანის არაბი ტომების ლიდერებს (ფილარხებს) კონტროლი დაეწესებინათ ორ მნიშვნელოვან სავაჭრო გზაზე, რომელიც სამხრეთ არაბეთიდან ხმელთაშუა ზღვამდე მიდიოდა. პირველი, ჩრდილოეთ ჰიჯაზსა და პალესტინა სალუტარი-

¹⁶ N. Pigulevskaâ. Vizantiâ na putâh v Indiû. Moskva-Leningrad. 1951, pp. 55-80 (Н. Пигулевская. Византия на путях в Индию. Москва-Ленинград. 1951, стр. 55-80); Neizvesnogo avtora «Peripl Êritrejskogo morâ». Tekst, perevod, kommentarij, issledovaniâ M. D. Buharina. Sankt-Peterburg. 2007, pp. 49-62 (Неизвестного автора «Перипл Эритрейского моря». Текст, перевод, комментарий, исследования М. Д. Бухарина. Санкт-Петербург. 2007, стр. 49-62); Anonimnyj Geografičeskij traktat «Polnoe opisanie vselennoj i narodov». S. V. Polâkova. I. V. Felenkovskaâ. Vizantijskij vremennik. t. VIII, pp. 277-288 (Анонимный Географический трактат «Полное описание вселенной и народов». С. В. Полякова. И. В. Феленковская. Византийский временник. т. VIII, стр. 277-288).

¹⁷ J. H. Johnston. “The India Trade in Late Antiquity”, in Sasanian Persia Between Rome and the Steppes of Eurasia. Edinburgh. 2017, pp. 287. S. Sidebotham. “Northern Red Sea ports and their networks in the late Roman/Byzantine period”. in Byzantine trade, 4th-12th centuries: the archaeology of local, regional and international exchange: papers of the thirty-eighth Spring Symposium of Byzantine Studies. Oxford. 2009, pp. 329-352.

¹⁸ N. Pigulevskaâ. Vizantiâ na putâh v Indiû, pp. 184-191 (Н. Пигулевская. Византия на путях в Индию, стр. 184-191).

¹⁹ N. Pigulevskaâ. Vizantiâ na putâh v Indiû, pp. 184-191 (Н. Пигулевская. Византия на путях в Индию, стр. 184-191).

²⁰ E. Avdaliani. Romi, bizantia da saimperio tavadatsviti sistema IV-VII saukuneebshi, pp. 125-131 (ე. ავდალიანი. რომი, ბიზანტია და საიმპერიო თავდაცვითი სისტემა IV-VII საუკუნეებში, გვ. 125-131).

სის ტერიტორიებზე კონტროლის დაწესებით, ბიზანტიელებს მარტივად შეეძლოთ გადაეკეტათ საზღვაო გზები მეწამული ზღვის ორ პორტამდე – კლის-მასა და იალამდე;²¹ მეორე სავაჭრო გზა ბოსრადან მექამდე მიემართებოდა.²²

უფრო შორს, ოკეანეში, ბიზანტიელი ვაჭრები გვერდს ვერ უვლიდნენ სპარსელ მეზღვაურებს, რომელთა გემები მთლიანად აკონტროლებდა, როგორც სამხედრო თვალსაზრისით, ისე ეკონომიკურად, სპარსეთის ყურეს და ინდოეთთან მისასვლელ საზღვაო გზებს.²³ შესაბამისად, სასანიანების მიერ ინდოეთთან ვაჭრობის მონოპოლია იწვევდა ფასების მკვეთრ ზრდას აღმოსავლეთ რომის იმპერიაში იმპორტულ ნაწარმზე. ალტერნატიული გზის მოძებნა კი გამოიწვევდა ფასების დარეგულირებას.²⁴ რადგან აბრეშუმის და სხვა ძვირფასი ნივთის შეტანისთვის ბიზანტია რეალურად ვერ აცდებოდა სასანიანებს მესოპოტამიის თუ წითელი ზღვის სავაჭრო გზებით, კონსტანტინოპოლისთვის ერთ დროს ოპტიმალური გამოსავალი *comites commerciorum*-ების დახმარებით შედარებით დაბალ ფასად ნაწარმის ყიდვა იყო.²⁵

სასანიანები არანაკლებ იყვნენ დაინტერესებულები არსებული ეკონომიკური მდგომარეობით. მონოპოლია შორეულ აღმოსავლეთთან ან სამხრეთ აზიასთან ვაჭრობაში, შაჰინშაჰებს საშუალებას აძლევდა დამატებითი გადასახადები აეკრიფათ ხაზინის შესავსებად²⁶ და რამდენიმე ფრონტზე ერთდროულად ეწარმოებინათ ომი, რაც ყველაზე დიდი პრობლემა იყო ბიზანტიელებისთვის (კავადის /488-531 წწ./ მაგალითი ამ მხრივ თვალსაჩინოა, როდესაც ფულის ნაკლებობის გამო მას 502 წელს კონსტანტინოპოლთან ომის დაწყება მოუწია²⁷).

შესაბამისად, სავსებით ლოგიკურია სასანიანების მცდელობები, ყველა ხერხით შეეჩერებინათ ბიზანტიელთა გავლენის გავრცელება არაბეთის ნახევარკუნძულზე. კონსტანტინოპოლის შიში, რომ ირანის სავაჭრო მონოპოლია საბოლოოდ არაბეთზე მისი პოლიტიკური გავლენის გავრცელებით დასრულდებოდა, გამართლდა, როდესაც ხოსრო ანუშირვანმა საკუთარი მმართველო-

²¹ F. K. Haarer. *Anastasius I: Politics and Empire in the Late Roman World*. Cambridge. 2006, pp. 42-43.

²² M. Sartre. *Bostra: Des origins à l'Islam*. Paris. 1985, pp. 127-128, 132-135.

²³ Procopius, 1914-1940: BP. 1.20.11-13.

²⁴ Z. Rubin. "Byzantium and Southern Arabia – the policy of Anastasius". in *The Eastern Frontier of the Roman Empire*. Vol. II. Oxford. 1989, p. 393.

²⁵ Z. Rubin. "Byzantium and Southern Arabia – the policy of Anastasius", pp. 393.

²⁶ J. Howard-Johnston. *The India Trade in Late Antiquity. in Sasanian Persia. Between Rome and the Steppes of Eurasia*. ed. E. W. Sauer. Edinburgh. 2017, pp. 284-298.

²⁷ G. Greatrex. *Rome and Persia at War, 502-532*. Leeds, pp. 7-42.

ბის ბოლო წლებში სამხედრო რაზმები გაგზავნა არაბეთის ნახევარკუნძულის სამხრეთი ნაწილის, იემენის დასაპყრობად.²⁸ ეს სამხედრო წამოწყება წარმატებით დასრულდა და სამხრეთ არაბეთი ისლამის გავრცელებამდე სასანიანთა იმპერიაში შედიოდა.²⁹

როგორც ითქვა, გვიან ანტიკურ ხანაში ორი ძირითადი კონტინენტური სავაჭრო გზა არსებობდა. არსებობდა დამატებითი გზებიც, მაგალითად, საზღვაო გზა სპარსეთის ყურედან, შემდეგ სახმელეთო გზაში გადასული. თუმცა ყველა შემთხვევაში სასანიანებს მომგებიანი გეოგრაფიული ადგილმდებარეობა გააჩნდათ და ბიზანტიელები დამოკიდებულები იყვნენ ირანელების კეთილგანწყობაზე.

ასევე მნიშვნელოვანია, რომ ყველა ძირითადი სავაჭრო გზისთვის სირია-მცირე აზია საკვანძო პუნქტს წარმოადგენდა. იქ გროვდებოდა და ნაწილდებოდა ყველაფერი ის, რაც წითელი ზღვით, არაბეთის ნახევარკუნძულიდან და მესოპოტამიიდან მოდიოდა.

ჩვენ ზემოთ მიმოვიხილეთ გეოგრაფიული პირობების როლი, როგორც მთავარი მიზეზი სასანიურ ირანსა და რომს/ბიზანტიას შორის წარმოებულ ომებისა ჩრდილოეთ მესოპოტამიასა და სირიაში. თუმცა ამას უნდა დაემატოს ისიც, რომ ხშირი ომების მიზეზი, შეიძლება, სირია-მესოპოტამიაში სავაჭრო გზების კონტროლის მცდელობებიც ყოფილიყო. ჩვენ უკვე ვახსენეთ სასანიური ირანის მიერ არაბეთის ნახევარკუნძულის სამხრეთი ნაწილის დაპყრობა, რომელიც ასევე მნიშვნელოვანი იყო ბიზანტიისთვის ინდოეთთან ვაჭრობისთვის. იემენის დაპყრობა კარგ მაგალითს წარმოადგენს იმისა, თუ როგორ ერწყმის სასანიური ირანის ეკონომიკური ინტერესები საგარეო პოლიტიკას.

იმპერიები, ვაჭრობა და ემბარგო

შედარებით მშვიდი V საუკუნის შემდეგ, ურთიერთობები სასანიურ ირანსა და ბიზანტიის იმპერიას შორის 502 წლიდან ისევ დაიძაბა, როდესაც კავადმა საომარი მოქმედებები წამოიწყო. ხანმოკლე შესვენებებით ომი ორ იმპერიას შორის მთელი VI საუკუნის განმავლობაში გაგრძელდა. ჩვენ ზემოთ ვისაუბრეთ, თუ რამდენად მნიშვნელოვანი იყო ადრეული ბიზანტიის იმპერიისთვის და სასანიური ირანისთვის შორეულ ინდოეთთან ვაჭრობა. ორივე სახელმწიფოსთვის გეოპოლიტიკურად მშვიდი V საუკუნე დასავლეთ ჩინეთთან

²⁸ I. Gajda. Le royaume de Himyar à l'époque monothéiste: L'histoire de l'Arabie du sud ancienne de la fin du IVe siècle. Paris. 2009, p. 152.

²⁹ F. K. Haarer. Anastasius I: Politics and Empire in the Late Roman World, pp. 45-46.

და სამხრეთ აზიასთან ვაჭრობის გაზრდით იყო დახასიათებული, ხოლო ბიზანტიის იმპერიაში ნაწარმი, ძირითადად, სასანური ირანის ტერიტორიის გავლით შედიოდა.

როგორც ჩანს, აღმოსავლეთთან ვაჭრობამ დიდ მასშტაბებს მიაღწია და გეოპოლიტიკურ იარაღად გადაიქცა. როდესაც 502 წელს კავადის მიერ დაწყებული ომი დასრულდა, სპარსელებმა ემბარგო დააწესეს ბიზანტია-ინდოეთის ვაჭრობაზე.³⁰ მომდევნო ათწლეულებში სპარსელები ხსნიდნენ გზებს, თუმცა, როგორც ჩანს, ფასები ნაწარმზე სასანიანების მიერ ხელოვნურად იყო გაზრდილი. შესაბამისად, ჯერ იუსტინე I-ის (518-527 წწ.), შემდეგ კი მისი მემკვიდრის იუსტინიანე I-ის (527-565 წწ.) საგარეო პოლიტიკის ერთ-ერთი ძირითადი მიმართულება იყო სასანური ირანის ტერიტორიის შემოვლითი გზების მონახვა, რომლითაც მოხერხდებოდა ინდოეთსა და ჩინეთამდე მიღწევა.

ინდოეთამდე ირანის შემოვლით მისვლა მხოლოდ ზღვით მოხერხდებოდა: იუსტინიანე 530-იან წლებში ეცადა წითელი ზღვის გავლით, არაბეთის ნახევარკუნძულის გარშემოვლით ინდოეთამდე და კუნძულ ტაპრობანემდე არსებული სავაჭრო გზა აღედგინა. ამისთვის კი საჭირო იყო ამ გზის გასწვრივ არსებული ხალხების და ქვეყნების მომხრობა. ზუსტად ამით უნდა ავხსნათ 530-იან წლებში სირია-პალესტინასთან მცხოვრები წინაისლამური ხანის არაბი ჯაფნიდების აღზევება, როდესაც ისინი იუსტინიანეს წაქეზებით სირია-პალესტინაში სამხრეთიდან მომავალი სავაჭრო გზის დასაცავად თავდაცვით შენაერთებს განალაგებდნენ.³¹ სამხრეთით საჭირო იყო სტრატეგიულად მნიშვნელოვანი აქსუმის სამეფოს (თანამედროვე ეთიოპია) თავის მხარეს გადაყვანა და შემდეგ წითელი ზღვის გადაღმა არსებული იემენის დამორჩილებაც, რადგან ინდოეთთან ვაჭრობა ამ ორი ქვეყნის ტერიტორიაზე და თანამედროვე ბაბ-ელ-მანდების სრუტეზე გადიოდა.

კონსტანტინოპოლს, პირველი წარმატებების მიუხედავად, საბოლოოდ მაინც არ გამოუვიდა სპარსელების წარმმართველი პოზიციების დასუსტება ინდოეთისკენ მიმავალ სამხრეთ ზღვებში.³² კოზმა ინდიკოპლევსტი თავის „ქრისტიანულ ტოპოგრაფიაში“ ახსენებს, თუ როგორ კონკურენციას უწევდნენ სპარ-

³⁰ J. H. Johnston. “The India Trade in Late Antiquity”, *Sasanian Persia Between Rome and the Steppes of Eurasia*. Edinburgh. 2017, p. 284.

³¹ E. Avdaliani. *Romi, bizantia da saimperio tavadatsviti sistema IV-VII saukuneebshi*, pp. 125-131 (ე. ავდალიანი. რომი, ბიზანტია და საიმპერიო თავდაცვითი სისტემა IV-VII საუკუნეებში, გვ. 125-131).

³² S. E. Sidebotham. *Berenike and the Ancient Maritime Spice Route*. Los Angeles. 2011, pp. 279-280.

სელი ვაჭრები³³ რომელ ვაჭრებს კუნძულ ტაპრობანეზე.

კოზმას ნაშრომიდან ერთი სცენა განსაკუთრებით აღსანიშნავია, როდესაც ის თავისი ნაცნობის, სახელად სოპატრუსის, ეთიოპიის საპორტო ქალაქ ადულისიდან ტაპრობანემდე მოგზაურობას აღწერს, რომელიც, დაახლოებით, 510-იან წლებში უნდა მომხდარიყო.³⁴ ტაპრობანეზე სავაჭრო საქმიანობით გამგზავრებულს კონკურენცია გაუწია სპარსეთიდან წამოსულმა ასევე სავაჭრო გემმა. ეს ორი დელეგაცია მიიღო იმ ადგილების მთავარმა და წყაროდან ჩანს, რომ მოითხოვა დაემტკიცებინა, რომელი მათგანი იყო უფრო მეტად ძლიერი ფინანსურად. მთავარმა საბოლოოდ ბიზანტიური ნომისმა მოიწონა, რითაც სპარსელი ვაჭარი ფრიად დამწუხრებული დარჩა.³⁵

ამასთან ერთად, VI საუკუნის განმავლობაში სასანიანი მმართველების მიერ გადაღებული მთელი რიგი ნაბიჯები მიმართული იყო კონსტანტინოპოლის ინდოეთამდე სავაჭრო გზების გაჭრის მცდელობების შეკავებისკენ. მაგალითისთვის, ხოსრო ანუშირვანმა განსაკუთრებით გააძლიერა თავისი წინასწარმეტყველებით ხანის არაბი მოკავშირე ნასრიდები, ვისაც, გარდა უდაბნოს გავლით სირია-პალესტინაზე თავდასხმებისა, დიდი ალბათობით, ასევე დავეკლათ სპარსეთის ყურედან გამავალი სავაჭრო გზების დაცვა.³⁶ სამხრეთით, ასევე ხოსროს დროს, მოხერხდა ომანზე, შემდეგ, 570-იან წლებში კი, იემენზე სპარსული ძალაუფლების გავრცელება.

ხოსროს და მანამდე სხვა სასანიანი მმართველების დაპყრობითი ომები დიდწილად მიმართული იყო ერთი მიზნისაკენ: მყარად გაეკონტროლებინათ ხმელთაშუა ზღვიდან ინდოეთამდე მიმავალი სავაჭრო გზები. რადგან სავაჭრო გემები ჩერდებოდნენ არაბეთის ნახევარკუნძულის სამხრეთ ნაწილის და აფრიკის სანაპიროებზე, საჭირო იყო უშუალოდ ამ რეგიონების ხელში ჩაგდება. თამამად შეიძლება ითქვას, რომ ხოსრო ანუშირვანის მმართველობის დასასრულისთვის, სასანიანები სრულად აკონტროლებდნენ სპარსეთის ყურეს, არაბეთის ნახევარკუნძულის სამხრეთ და აღმოსავლეთ ნაწილს და ინდოეთის სანაპიროებზე არსებულ პორტებში დიდი რაოდენობით სავაჭრო გემები გააჩნდათ.

VI საუკუნეში ჩვენ მოწმენი ვხვდებით იმისა, რომ საომარი მოქმედებები შორეულ ფლანგებზე ორი იმპერიის პერიფერიებზე გადადის. ეს არ ნიშნავდა

³³ Cosmas Indicopleustes. Book. XI, p. 365.

³⁴ Cosmas Indicopleustes. Book. XI, pp. 369-370.

³⁵ Cosmas Indicopleustes. Book. XI, p. 370.

³⁶ C. Morley. "The Arabian Frontier: A Keystone of the Sasanian Empire", Sasanian Persia Between Rome and the Steppes of Eurasia. Edinburgh. 2017, pp. 275-276.

იმას, რომ მესოპოტამია აღარ წარმოადგენდა მნიშვნელოვან საომარ თეატრს. პირიქით, რეგიონი რჩებოდა ყველაზე მილიტარიზებულ ტერიტორიად და ხშირად იქ მიღწეული სამხედრო წარმატება გადამწყვეტი იყო ამა თუ იმ ზავის დადებისთვის. VI საუკუნე გვიან ანტიკური ხანის ის პერიოდი, როდესაც ბრძოლები იმპერიებს შორის მოიცავდა მთელ მახლობელ აღმოსავლეთს, შავი ზღვისპირეთს, დიპლომატიურ ბრძოლებს თანამედროვე ცენტრალურ აზიასა და ევრაზიის სტეპებში. ამის მიზეზი კი პირდაპირი სამხედრო-სტრატეგიული მიზნების მიღწევის გარდა, ასევე იყო საჭიროება დაუფლებოდნენ დიდი ფინანსური მოგების მომტან ტრანსკონტინენტურ სავაჭრო გზებს.

იუსტინიანეს მცდელობები, სამხრეთ ინდოეთამდე საზღვაო გზა აეშენებინა, წარუმატებელი აღმოჩნდა. შესაბამისად, კონსტანტინოპოლის დიპლომატიის დღის წესრიგში აბრეშუმის და სხვა ძვირფასი პროდუქციის მოსაზიდად ცენტრალურ აზიამდე და ჩინეთამდე მიმავალი ალტერნატიული სავაჭრო გზების მოძიების საკითხი საკმაოდ მწვავედ დადგა.

ომები დასავლეთ საქართველოს გარშემო და იმპერიების ეკონომიკური ინტერესები

VI საუკუნე ასევე განსაკუთრებული დაძაბულობით იყო დახასიათებული ორი იმპერიის მეორე პერიფერიაზე – სამხრეთ კავკასიაში, კერძოდ კი დასავლეთ საქართველოში, სადაც ნახევარ საუკუნეზე მეტი ხნის განმავლობაში საომარი მოქმედებები თითქმის არ შეწყვეტილა.³⁷

ამ საომარი მოქმედებებიდან აღსანიშნავია ლაზიკის ომი, ან, როგორც ის ხშირად არის ცნობილი – „დიდი ომიანობა“ ეგრისში. ასევე მნიშვნელოვანია ბრძოლა სვანეთის გარშემო VI საუკუნის მეორე ნახევარში. ომი ლაზიკაში სათანადოდ არის განხილული ქართულ ისტორიოგრაფიაში. გაანალიზებულია ომის დაწყების მიზეზები, საომარი მოქმედებების მსვლელობა, მოლაპარაკებები, ომის შედეგები, წერილობით წყაროებში ნახსენები თავდაცვითი ნაგებობების ადგილმდებარეობა და ფიზიკური გეოგრაფიის როლიც კი 541-562 წლებში წარმოებულ ომში.

ლაზიკა თავისი ადგილმდებარეობით ორი იმპერიისთვის ცალსახად მნიშვნელოვანი იყო. კონსტანტინოპოლისთვის ის იყო ფორპოსტი სამხრეთ კავკასიაში, კერძოდ კი იბერიაში, ბიზანტიური გავლენის გასავრცელებლად. მაგა-

³⁷ Procopius. BP. I. 11; A. A. Vasiliev. Justin the First. An Introduction to the Epoch of Justinian the Great. Harvard. 1950, pp. 267-268.

ლითად, როდესაც სპარსელები კავადის მმართველობაში ცდილობდნენ იბერიელებში ზოროასტრიზმის ძალით გავრცელებას და იბერიის მეფე გურგენი იძულებული იყო დახმარებით მიემართა კონსტანტინოპოლისთვის, იუსტინემ მიიღო გადაწყვეტილება იბერიის დასახმარებლად ლაზიკიდან სამხედრო ძალა გაეგზავნა.³⁸

წმინდა სამხედრო კუთხით რეგიონი მნიშვნელოვანი იყო კავკასიონის გადასასვლელების გაკონტროლებისთვის, ისევე როგორც თანამედროვე აფხაზეთის სანაპიროდან რუსეთის ტერიტორიაზე გასასვლელი დერეფნის დამორჩილებისთვის. ლაზიკის გეოგრაფიული ადგილმდებარეობა ასევე, საჭიროების შემთხვევაში, მცირე აზიის შავის ზღვის სანაპიროზე არსებულ ბიზანტიურ პორტებამდე სამხედრო გემების გაგზავნის საშუალებას იძლეოდა. მეტიც, ლაზიკიდან ზღვით პოტენციურად შესაძლებელი იყო იმპერიის დედაქალაქ კონსტანტინოპოლამდე მიღწევა. ლაზიკის გაკონტროლებით ასევე მარტივდებოდა სამხედრო მოქმედებებისას უშუალოდ მცირე აზიაში, ბიზანტიის საზღვრებში შეჭრა. გეოგრაფიული ბარიერების კუთხით, ლაზიკა შედარებით მეტად იყო დაკავშირებული მცირე აზიასთან, ვიდრე ჩრდილოეთით და აღმოსავლეთით არსებულ ტერიტორიებთან. მთიანი ლანდშაფტი და ზღვა ლაზიკის ერთგვარ გეოგრაფიულ იზოლაციას განაპირობებდა.

ლაზიკასთან ერთად, სვანეთის საკითხიც ხშირად განიხილებოდა ორი იმპერიის VI საუკუნის მეორე ნახევრის დიპლომატიურ ურთიერთობებში. სვანეთი კავკასიონის გადასასვლელების გამო იყო მნიშვნელოვანი, რაც კარგად არის ნაჩვენები მენანდრე პროტიქტორის ნაშრომში. მენანდრესთან ისიც ჩანს, თუ როგორ ცდილობდნენ სასანიანები დიპლომატიურ მოლაპარაკებებში მიეჩქმალათ სვანეთის მნიშვნელობა.³⁹ ამასთან ერთად, ისიც უნდა ითქვას, რომ VI საუკუნის სვანეთი, როგორც ეს წყაროებიდან ჩანს, უფრო დიდ ტერიტორიას მოიცავდა ვიდრე ეს დღეს არის. მაგალითად, სტრაბონის მიხედვით, სვანებს წარმოუდგენლად დიდი ლაშქრის, 200 ათასი მეომრის გამოყვანა შეეძლო.⁴⁰ მენანდრე პროტიქტორის მიხედვით, სვანებს განაგებდა მთავარი, რომელიც ლაზებს ემორჩილებოდა.⁴¹ კავკასიონის გადასასვლელების გარდა, ორი

³⁸ Procopius. BP. I. 12.

³⁹ Menander Protector. The History of Menander the Guardsman. ed. and trans. R. C. Blockley. Liverpool. 1985. Fragment 6,1, p. 81.

⁴⁰ სტრაბონი. გეოგრაფია. თბილისი. 1957. XI. 2. 19.

⁴¹ Menander Protector. The History of Menander the Guardsman. ed. and trans. R. C. Blockley. Liverpool. 1985. Fragment 6,1, p. 79.

იმპერიის სვანეთით ასეთი დაინტერესების ერთ-ერთი მიზეზი შეიძლება იქ
ოქროს⁴² საბაღოების არსებობა ყოფილიყო⁴³.

პროკოპი კესარიელთან აღწერილი ლაზების ელჩობის სიტყვა ბევრ
ლეტალს გვამცნობს იმის შესახებ, თუ როგორ ესმოდათ ლაზებს (დიდი აღ-
ბათობით, ასევე სპარსელებს და ბიზანტიელებს) დასავლეთ საქართველოს და
მეზობლად არსებული სვანეთის მნიშვნელობა, როდესაც მათ ხოსრო ანუშირ-
ვანისთვის მიუძარტავთ:

„სპარსეთის ძალას თქვენ შეჰმატებთ უძველეს სამეფოს და მისი საშუ-
ალებით თქვენი ჰეგემონიის ღირსება გადიდებული იქნება, ხოლო ჩვენი ქვეყ-
ნის გზით რომაელთა ზღვას დაუკავშირდებით: აქ თუ ხომალდებს ააგებ, მე-
ფევე, არავითარ სიძნელეს არ წარმოადგენს, რომ ბიზანტიონის პალატს მიაღ-
წიო. გზაზე ხომ არავითარი წინააღმდეგობა არ შეგხვდება. უნდა დაუშვათ
ისიც, რომ თქვენზე იქნება დამოკიდებული, რომ მოსაზღვრე ბარბაროსებმა
ყოველ წელაწადს არბიონ რომაელთა მიწაწყალი. თქვენ ალბათ იცით, რომ
ლაზთა ქვეყანა დღემდე კავკასიის მთების წინააღმდეგ საფარს წარმოადგენდა.
მაშ, როდესაც სამართლიანობა გიკარნახებს, ხოლო სარგებლობა თვალსაჩინოა,
ვფიქრობთ, მოკლებული იქნება ყოველგვარ გონიერებას, თუ ეს სიტყვები არ
იქნება მიღებული“.⁴⁴

ისტორიკოსები წყაროს ამ ამონარიდს ხშირად იყენებენ ლაზიკის სამ-
ხედრო-სტრატეგიული მნიშვნელობის ახსნისთვის. თავიდანვე უნდა ითქვას,
რომ ეს მოსაზრებები არ არის მოკლებული სიმართლეს. ქართულ და უცხო-
ურ ისტორიოგრაფიაში ლაზიკისა და სვანეთის ზემოთ აღწერილი სტრატე-
გიული მნიშვნელობა VI საუკუნეში ეჭვს არ უნდა იწვევდეს. უნდა ვივარაუ-
დოთ, რომ სპარსელების და ბიზანტიელების გრძელვადიან სამხედრო და პო-
ლიტიკურ გადაწყვეტილებებში ლაზიკის და სვანეთის „პროკოპისეული“ სტრა-
ტეგიული მნიშვნელობა უდავოდ იყო გათვალისწინებული.

თუმცა აკადემიურ ლიტერატურაში ლაზიკის სტრატეგიულ მნიშვნე-
ლობაზე მიმდინარე დისკუსია, ძირითადად, შემოიფარგლება კავკასიონის გა-
დასასვლელების გაკონტროლების მნიშვნელობით და რომ საქართველოს და-
სავლეთ ნაწილიდან მარტივი იყო კონსტანტინოპოლამდე ზღვით მისვლა.

⁴² G. Gozalishvili. Lazikis sagareo urtiertoba meekvse saukuneshi. Tbilisi. 1973, p. 11 (გ.
გოზალიშვილი. ლაზიკის საგარეო ურთიერთობა მეექვსე საუკუნეში. თბილისი. 1973, გვ. 11).

⁴³ G. Gasviani. bizantia-iranis brdzola egris-svanetis gamo. Kartuli diplomatia. T. 2. Tbilisi. 1995,
pp. 143-144 (გ. გასვიანი. ბიზანტია-ირანის ბრძოლა ეგრის-სვანეთის გამო. ქართული
დიპლომატია. ტ. 2. თბილისი. 1995, გვ. 143-144).

⁴⁴ Georgika. t. II. Tbilisi. 1965, pp. 80-81 (გეორგიკა. ტ. II. თბილისი. 1965, გვ. 80-81).

ჩვენი აზრით, ლაზიკასა და სვანეთისთვის წარმოებული ომები, სამხედრო საკითხების გარდა, ასევე იმდროინდელ მახლობელ აღმოსავლეთში ორ სახელმწიფოს შორის გამართული ეკონომიკური პაექრობის ნაწილს უნდა წარმოადგენდეს. როგორც ზემოთ ითქვა, ეს ბრძოლა გლობალურ, ტრანსკონტინენტურ სავაჭრო გზებზე იმპერიებისთვის საჭირო (ხშირად ძვირადღირებული) პროდუქციის მოსაპოვებლად მიმდინარეობდა.⁴⁵ როგორც ქვემოთ იქნება ნაჩვენები, არის საკმაოდ ბევრი მინიშნება იმაზე, რომ ბიზანტიაში VI საუკუნეში იყო მცდელობები ლაზიკით მომხდარიყო ცენტრალურ აზიასთან დაკავშირება, რათა იქიდან მომხდარიყო სასანიანების მიერ სხვა მიმართულებებზე დაბლოკილი აბრეშუმის შემოტანა.

ამას მივყავართ საკითხამდე, რომ ქართულ ისტორიოგრაფიაში ლაზიკის როლი, როგორც ევრაზიის სტეპურ ზონასთან დამაკავშირებელი ტერიტორია, ნაკლებად განიხილება. კავკასიონის ქედი ნამდვილად იყო მნიშვნელოვანი ბარიერი, მაგრამ ხალხთა დიდმა გადასახლებამ აღმოსავლეთ ბიზანტიის იმპერიის პოლიტიკურ წრეებში გააჩინა საჭიროება მეტი ინფორმაცია მოეძიებინათ სტეპებში ახალი მომთაბარე ხალხების შესახებ, რათა ახალი პოლიტიკური ალიანსები შეექმნათ თავიანთ საზღვრებთან, კერძოდ ღუნაისპირეთში, მოსული მტრების განადგურებისთვის. ამ მხრივ ლაზიკა მნიშვნელოვანი იყო ჩრდილოეთში ბიზანტიური ელჩობების გასაგზავნად, მომთაბარე მეთაურების და სავაჭრო მოლაპარაკებებისთვის მოსული ელჩობების გასატარებლად, ინფორმაციის მოძიებისთვის და ა.შ.

საინტერესოა სასანური ირანის პოზიციაც VI საუკუნეში დასავლეთ საქართველოსთან მიმართებით. აქ საინტერესო ტენდენცია იკვეთება დასავლურ და ქართულ ისტორიოგრაფიაში: სპარსეთის ინტერესები ბიზანტიური პოლიტიკის პრიზმაშია გატარებული. მიზეზი თითქოს ნათელია: ჩვენ არ გავაჩნია სასანიანების მიერ შექმნილი წერილობითი წყაროები შავი ზღვისპირეთში მათი პოლიტიკური ხედვის გასაგებად. ამიტომაც, ჩვენი აზრით, ლაზიკის და სვანეთის გარშემო სასანიანების ქმედებები მაინც იმ საერთო გეოპოლიტიკურ სურათში უნდა განიხილებოდეს, რომელიც მთელი VI საუკუნის განმავლობაში ვითარდებოდა.⁴⁶ ჩვენ მცირე ინფორმაცია მოგვეპოვება სასანუ-

⁴⁵ G. Gozalishvili. Lazikis sagareo urtiertoba meekvse saukuneshi, p. 10 (გ. გოზალიშვილი. ლაზიკის საგარეო ურთიერთობა მეექვსე საუკუნეში, გვ. 10); Š. Dil'. Ūstinian i vizantijskaâ civilizaciâ v VI veke. Sankt-Peterburg. 1908, p. 544 (Ш. Диль. Юстиниан и византийская цивилизация в VI веке. Санкт-Петербург. 1908, стр. 544).

⁴⁶ Procopius. BP. II. 28.

რი ირანის ეკონომიკის და, მით უფრო, ეკონომიკური პოლიტიკის გასაანალიზებლად. ამიტომაც მიგვაჩნია, რომ თითოეული მცირე ცნობა, რომელიც ბიზანტიასა და სასანურ ირანს შორის ეკონომიკურ ურთიერთობებს ეხება უნდა წამოიწიოს წინ, რათა უკეთ გავერკვეთ სამხრეთ კავკასიასთან მიმართებაში სპარსეთის ეკონომიკურ ინტერესებში.

საქართველოს შავიზღვისპირეთი ოდითგანვე იყო ჩართული სხვადასხვა მცირე და, სავარაუდოდ, საშუალო ზომის სავაჭრო ქსელში, რომელიც ძვ. წ. II საუკუნეში აბრეშუმის დიდი გზის შექმნას მოჰყვა. მაგალითად, ახ. წ. IV საუკუნის მეორე ნახევრის მსოფლიოს რუკა, ცნობილი როგორც *Tabula Peutingeriana*, მიუთითებს ბევრ გზაზე, რომელიც არსებობდა იმ პერიოდში და მომდინარეობდა ირანიდან და არმენიიდან თანამედროვე თბილისის ტერიტორიისკენ, ხოლო დასავლეთით კი – დიოსკურია-ფაზისამდე.⁴⁷ შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ რუკაზე ასახული გზების ნაწილი მხოლოდ სამხედრო მიმართულებებს არ ასახავდა, არამედ სავაჭრო გზებსაც.

მდინარეები მტკვარი და რიონი აღმოსავლეთ საქართველოდან შავიზღვისპირეთში სავაჭრო ნაწარმის გადატანაში მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა.⁴⁸ სტრაბონი ფაზისს მნიშვნელოვან სავაჭრო ცენტრად მოიხსენიებდა.⁴⁹

ბევრი მკვლევარი მიიჩნევს, რომ ახ. წ. პირველ საუკუნეებში არსებობდა კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი სავაჭრო გზა, რომელიც ცენტრალური აზიიდან გამოდიოდა, კვეთდა კასპიის ზღვას და საქართველოს ტერიტორიით შავ ზღვას აღწევდა. აღნიშნული გზის არჩევა იმ პოლიტიკური ვითარებით იყო⁵⁰

⁴⁷ S. T. Eremân. «Torgovye puti Zakavkaz'â v èpohu Sasanidov po Tabula Peutingeriana». Vestnik Drevnej Istorii. I (6). M. 1939, pp. 79-97 (С. Т. Еремян. «Торговые пути Закавказья в эпоху Сасанидов по Tabula Peutingeriana». Вестник Древней Истории. I (6). М. 1939, стр. 79-97).

⁴⁸ S. Perevalov. «Bez posredničestva persov»: Kaspijsko-Pontijskij učastok Velikogo Šelkovogo puti v drevnosti. Drevnejšie gosudarstva Vostočnoj Evropy-2009: Transkontinental'nye i lokal'nye puti kak sociokul'turnyj fenomen. M. 2010, pp. 118–136 (С. Первалов. «Без посредничества персов»: Каспийско-Понтийский участок Великого Шелкового пути в древности. Древнейшие государства Восточной Европы-2009: Трансконтинентальные и локальные пути как социокультурный феномен. М. 2010, стр. 118–136).

⁴⁹ G. Gozalishvili. Lazikis sagareo urtiertoba meekvse saukuneshi, p. 10 (გ. გოზალიშვილი. ლაზიკის საგარეო ურთიერთობა მეექვსე საუკუნეში, გვ. 10).

⁵⁰ D. Muskhelishvili. peodaluri khandis sakartvelos da amierkavkasiis mnishvneloba saertashoris vachrobashi IV-XIII s.s.). Tsiskari. N11. 1970, pp. 127-137 (დ. მუსხელიშვილი. ფეოდალური ხანის საქართველოს და ამიერკავკასიის მნიშვნელობა საერთაშორისო ვაჭრობაში IV-XIII ს.ს.). ცისკარი. 11. 1970, გვ. 127-137); M. Tezdzan. «Torgovlâ s vostokom v èllinističeskij i rimskij periody i bor'ba za vostočno-zapadnuû torgovlû na Kavkaze». «Kavkaz i globalizaciâ». t. №6. 2012, pp. 146-147 (М. Тезджан. «Торговля с востоком в эллинистический и римский периоды и борьба за восточно-западную торговлю на Кавказе». «Кавказ и глобализация». т. №6. 2012, стр. 146-147).

გამოწვეული, რომელიც იმდროინდელ მახლობელ აღმოსავლეთში იყო შექმნილი: სავარაუდოდ, პართელი ვაჭრების მცდელობები რომის-ჩინეთის სავაჭრო მონოპოლია ჩაეგდოთ ხელში. ბევრი მკვლევარი მიიჩნევს, რომ ინფორმაცია, რომელიც მოგვეპოვება ჯერ სტრაბონთან⁵¹ და შემდეგ პლინიუს უფროსთან⁵² უფრო იმ გზებს აღწერს, რომლებიც პოტენციურად შეიძლებოდა ამუშავებულიყო და არა უკვე არსებულ სავაჭრო მარშრუტებს. გეოგრაფიული დისტანცია კასპიის აღმოსავლეთ სანაპიროდან (ზღვის პირდაპირი გადაკვეთით) მდ. მტკვარამდე, დაახლოებით, 350 კილომეტრს შეადგენს. ეს თავისთავად არ წარმოადგენდა დიდ მანძილს, თუმცა კასპიის ზღვის გავლით სავაჭრო გზის არსებობას ბევრი ეჭვით უყურებს. ტრანსკასპიური ვაჭრობა ნიშნავს იმას, რომ კასპიის ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროებზე საკმაოდ დიდი სავაჭრო ცენტრები უნდა არსებულიყო და ყველა საშუალება დიდი კომერციული ფლოტის შესაქმნელად. აქ ჩვენ არ დავიწყებთ სხვადასხვა მოსაზრების დეტალურ განხილვას,⁵³ თუმცა ერთი რამ აღსანიშნავია, ვაჭრობა კასპიის ზღვაში არაბულ ეპოქაში საკმაოდ ფართო მასშტაბებს მოიცავდა. საკვებით შესაძლებელია, რომ მსგავსი ვითარება რომაულ-ბიზანტიურ ხანაშიც ყოფილიყო.

სავარაუდოა, რომ სავაჭრო პორტები ფაზისი და სებასტოპოლისი მდინარეებით სამხრეთით არსებულ დიდ ქალაქებთან იყო ეკონომიკურად დაკავშირებული. მათ შორის აღსანიშნავია არტამატი, საიდანაც სავაჭრო გზა ირანის ზეგანის ცენტრს, ეკატანას აღწევდა. IV საუკუნეში არტამატი სასანიანებმა დაიპყრეს. მომდევნო საუკუნეში კი ბიზანტიის მიერ კონტროლირებად არმენიაში ქალაქი დვინი დაწინაურდა, როგორც ჩრდილოეთის (საქართველოს) მიმართულებით გამავალი სავაჭრო გზის საკვანძო წერტილი. მართლაც, მოგვიანებით უკვე VI საუკუნეში პროკოპი წერს, რომ იბერიის სამხრეთით, არმენიაში, კერძოდ კი დვინში, დიდი სავაჭრო საქმიანობა იყო გაჩა-

⁵¹ Straboni. Geographia. XI. 7. 3, II. 1. 15 (სტრაბონი. გეოგრაფია. XI. 7. 3, II.1. 15).

⁵² Gaj Plinij Sekund Staršy. Per. G. A. Taroâna. M. 2007, VI. 52 (Гай Плиний Секунд Старший. Пер. Г. А. Тарояна. М. 2007, VI. 52).

⁵³ T. Dundua. transkavkasiuri gzis shesakheb. Sakartvelos udzvelesi da dzveli istoriis narkvevbi. Damateba. Tbilisi. 2019, pp. 28-38 (თ. დუნდუა. ტრანსკავკასიური გზის შესახებ. საქართველოს უძველესი და ძველი ისტორიის ნარკვევები. დამატება. თბილისი. 2019, გვ. 28-38); Z. I. Ampol'skij. «K izučeniü drevnego puti iz Kaspijskogo morâ po reke Kure čerez Gruziü k Černomu morü». Istorii institutis shromebi. T. II. Tbilisi. 1956, pp. 161-180 (З. И. Ямпольский. «К изучению древнего пути из Каспийского моря по реке Куре через Грузию к Черному морю». исторический институтский сборник. т. II. Тбилиси. 1956, гв. 161-180); Istorii institutis shromebi. T. II. Tbilisi. 1956, pp. 152-160 (G. K. Gozališvili. «O drevnem torgovom puti v Zakavkaze». Г. К. Гозалишвили. «О древнем торговом пути в Закавказье». исторический институтский сборник. т. II. Тбилиси. 1956, гв. 152-160).

ლებული. ამის მიზეზი იყო ქალაქის და რეგიონის აქტიური ვაჭრობა ინდოეთთან და იბერიასთან.⁵⁴ შესაბამისად, შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ იბერია დაკავშირებული იყო სამხრეთ აზიის სავაჭრო მაგისტრალბთან.

აქ ისიც უნდა ვთქვათ, რომ სამხრეთ კავკასიაში სავაჭრო გზების არსებობასთან დაკავშირებით მკვლევრები ორ უკიდურეს აზრამდე მიდიან. ერთნი ამტკიცებენ სამხრეთ კავკასიაში მსხვილი სავაჭრო გზების არსებობას, ხოლო მეორენი კი საპირისპიროს. მაგალითად, ბრიტანელი მკვლევარი დ. ბრაუნდი მიიჩნევს, რომ ცენტრალური სავაჭრო გზების გავლა სამხრეთ კავკასიაზე რთული იქნებოდა გეოგრაფიული ბარიერების გამო⁵⁵.

თავიდანვე უნდა ვთქვათ, რომ იქნება ეს აბრეშუმის დიდი გზა თუ შედარებით მცირე მასშტაბების მქონე სავაჭრო მარშრუტები, ისინი არ წარმოადგენდნენ სტატიკურ (პერმანენტულ) სავაჭრო გზებს. რა თქმა უნდა, ძირითადი სავაჭრო დერეფნები არსებობდა, თუმცა მანლობელ აღმოსავლეთში არსებული პოლიტიკური ვითარებიდან გამომდინარე, დროებით შესაძლებელი იყო ტრადიციული მიმართულებების შეცვლა. მაგალითად, ჩვენ იმის მომსწრენიც გავხვდით, როდესაც პართელების დროს და მოგვიანებით VI საუკუნეში, სახმელეთო ან ხმელთაშუა ზღვის და ინდოეთის ოკეანის სავაჭრო მარშრუტები გადასინჯვას ექვემდებარებოდა.

შესაბამისად, გადაჭრით იმის თქმა, რომ მნიშვნელოვანი სავაჭრო გზები გადიოდა ან არ გადიოდა სამხრეთ კავკასიაზე, ვფიქრობთ არ იქნება მართებული. უფრო უნდა ვივარაუდოთ ის, რომ საქონლის მოძრაობის ინტენსივობა ცვალებადი იყო. ის, დიდი ალბათობით, მატულობდა მაშინ, როდესაც დიდ გეოპოლიტიკურ კატაკლიზმებს ჰქონდა ადგილი: ბიზანტიურ-სპარსულ ომებს, რომელსაც ხშირად მოყვებოდა საზღვრების და ტრადიციული სავაჭრო გზების გადაკეტვა და ემბარგო პროდუქციაზე.

ამავდროულად, ეს არ ნიშნავს იმას, რომ მშვიდ პერიოდში (მაგალითად, V საუკუნეში), როდესაც ორ იმპერიას შორის ხანგრძლივი ომები არ მიმდინარეობდა, სამხრეთიდან ლაზიკამდე არსებული გზები არ ფუნქციონირებდა. არქეოლოგია ბევრ შემთხვევაში ვერ გვეხმარება, რადგან საქონლის უმეტესობა, რომელსაც ატარებდნენ ლაზიკამდე ან ლაზიკიდან შემდეგ ბიზანტიის მცირე აზიის პორტებამდე, არ იყო მდგრადი და მისი მიწაში გრძელვადიანი შენახვის შანსი საკმაოდ მცირე იყო.

⁵⁴ Procopius. BP. II. 25.

⁵⁵ D. Braund. Georgia in Antiquity: A History of Colchis and Transcaucasian Iberia, 550 BC – AD 562. Oxford. 1994. pp. 40-41.

სასანური ირანის დაინტერესება ლაზიკით,⁵⁶ წმინდა სამხედრო ინტერესების გარდა, ასევე დაფუძნებული უნდა ყოფილიყო იმპერიის ეკონომიკურ ექსპანსიაზე, სურვილზე დაუფლებოდა სავაჭრო გზებს, რომელიც მისი ღარიბი შუაგულის – ირანის ზეგანის – გარშემო ტერიტორიებზე გადიოდა. სასანიანი მმართველები ხედავდნენ, რომ ლაზიკის ტერიტორიიდან ისინი გადიოდნენ შავი ზღვის აუზის სავაჭრო ბაზარზე, რომელიც ყირიმის ნახევარკუნძულს და, რაც ყველაზე მნიშვნელოვანია, მცირე აზიის ჩრდილოეთ ნაწილს მოიცავდა. ლაზებზე საუბრისას პროკოპი კესარიელი პირდაპირ აღნიშნავს, რომ ისინი პონტოში მცხოვრებ რომაელებთან ვაჭრობდნენ და რომ მათ ტყავ-საფარები, ტყავები და მონები გააჩნდათ.⁵⁷

აქ კიდევ ერთი საინტერესო საკითხი იჩენს თავს. მკვლევრების მცდელობები, რომ სასანიანთა ინტერესები ლაზიკაში მხოლოდ სამხედრო კუთხიდან დაინახონ, პროკოპის ცნობას გემების აგების შესახებ პირდაპირ სიმართლედ წარმოაჩენს. ხოლო კითხვა, თუ რამდენად შესაძლებელი იყო სპარსელებს სამხედრო ფლოტი⁵⁸ შექმნათ შავ ზღვაში, ამის გაანალიზება ქართულ და უცხოურ ისტორიოგრაფიაში ნაკლებად ხდება.

ტრადიციული დისკურსი შემდეგი სახისაა: პროკოპისთან, მის მიერ შემოთავაზებულ ლაზთა სიტყვაში, რომელიც ჩვენ მიერ ზემოთ იყო მოყვანილი, ნათელი ხდება (და ეს ისტორიოგრაფიაშიც მიღებულია), რომ სპარსელებს ლაზიკა სამხედრო ფლოტის შექმნისთვის სჭირდებოდათ. თუმცა აღსანიშნავია ის, რომ VI საუკუნის 40-იანი წლებისთვის სასანიანებს ზღვაში სამხედრო ზომალდების გამოყენების საკმაოდ მწირი გამოცდილება ჰქონდათ. მეტიც, ჩვენ არ გავაჩნია რაიმე პირდაპირი ცნობა სპარსელების მიერ სპეციალური სამხედრო ფლოტის შექმნის თაობაზე. წყაროებში არის ცნობები, რომ სასანიანებმა გამოიყენეს ფლოტი წინაისლამური ხანის არაბების წინააღმდეგ სპარსეთის ყურეში III და IV საუკუნეებში. მოგვიანებით ხოსრო ანუშირვანმა იემენის დასაპყრობად 8 გემი გაგზავნა, ჯამში 800 კაცი. თუმცა მსგავსი სამხედრო ოპერაციების ჩატარებაც პირდაპირ არ უნდა მეტყველებდეს სპარსეთში სამხედრო ფლოტის არსებობაზე, რადგან ადამიანების ტრანსპორტირებისათვის მარტივად შეიძლებოდა სავაჭრო გემების გამოყენება. მართლაც, როდესაც საქმე ბიზანტიის იმპერიასთან პირდაპირ საზღვაო შეტაკებამდე მიდიოდა, სასანიანები ბოსფორის სრუტის გადალახვასაც ვერ ახერხებდნენ, რო-

⁵⁶ Procopius. BP. II. 15, II. 28.

⁵⁷ Procopius. BP. II. 28.

⁵⁸ Procopius. BP. II. 29.

გორც ეს VII საუკუნეში ხოსრო II-ის დროს მოხდა.

თავისთავად, ეს არ უნდა გამორიცხავდეს იმას, რომ სასანიანებს მართლაც ჰქონოდათ განზრახული რაიმე სახის სამხედრო ფლოტი აეგოთ პეტრას ციხე-სიმაგრეში გამაგრების შედეგ. თუმცა არანაკლებ შესაძლებელია, რომ იუსტინიანე⁵⁹ უფრო შეშინებული იყო სპარსელების მცდელობებით შავ ზღვაში კონკურენტუნარიანი სავაჭრო ფლოტი გამოეყვანათ.

ბიზანტიელებს ერთგვარი ეკონომიკური მონოპოლია ჰქონდათ დაწესებული აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთში. ბიზანტიელები სპეციფიკურ კომერციულ პოლიტიკას ატარებდნენ ლაზიკის მიმართ, რაც ლაზების უკმაყოფილებას იწვევდა. ეს წუხილი კარგად არის ასახული ხოსროსთან მისული ლაზი ელჩობის სიტყვაში, როდესაც ბიზანტიელების მიერ ლაზი მეფის დაკნინების ამბის მოყოლის შემდეგ ლაზები შაჰინშაჰს ატყობინებდნენ:

„იმ აზრით, რომ უფრო სწრაფად მოეხდინათ ჩვენი ქონების მითვისება, აი, მეფევ, რანაირ დასკვნამდე მივიდნენ: რაც კი საჭირო საგნებიდან მათთვის ზედმეტი აღმოჩნდება, მის ყიდვას აიძულებენ ლაზებს, მათი ნების წინააღმდეგ; ხოლო, რაც მათთვის საჭირო საგნებიდან ლაზიკას შეუძლია მისცეს, ისინი ფიქრობდნენ, რასაკვირველია, მათ შესყიდვას ჩვენგან მხოლოდ სიტყვით, რადგან ფასი თითოეულ შემთხვევაში წესდება მმართველთა აზრისდა მიხედვით. ამნაირად, საჭირო საგნებთან ერთად ისინი გვართმევენ მთელ ოქროსაც, და უწოდებენ ამას ვაჭრობის კეთილშობილ სახელს, საქმით კი ისინი გვმძღავრობენ, რაც შეიძლება უფრო მეტად. ჩვენ გვიყენია მთავარი მეწვრილმანე, რომელიც ჩვენს სიღარიბეს, ძალაუფლების წყალობით, მოგების საშუალებად ხდის.“⁶⁰

ბიზანტიის ეს პოლიტიკა, როგორც ამას ს. ყაუხჩიშვილი მართებულად აღნიშნავს, არ შეიძლება მხოლოდ კონსტანტინოპოლიდან გამოგზავნილ არასანდო სტრატეგოსებს დაბრალდეს.⁶¹ ჩვენ აქ საქმე უფრო ფართომასშტაბიან ფენომენთან გვაქვს, რომელიც გავრცელებული იყო იუსტინიანეს დროინდელ ბიზანტიაში. მონოპოლიის დაწესება, როგორც წესი, ხორციელდებოდა იმპერიისთვის მნიშვნელოვან პროდუქტიაზე და იმპერიის სტრატეგიულად მნიშვნელოვან პორტებში. ლაზიკის სანაპირო სწორედ ასეთ რეგიონს წარმოადგენდა. გამოთქმულია ვარაუდი, რომ მონოპოლია გადაეცემოდა სპეციალურ სავაჭრო კორპორაციებს, რომელნიც მოგების მომატების მიზნით საგრძნობლად უმატებდნენ ფასებს. შესაძლებელია, რომ მსგავს ორგანიზაციას გადაეცა სა-

⁵⁹ Agathias. The Histories. Trans. J. D. Frendo. Berlin-New York. 1975. II. 18. 7-8, pp. 52.

⁶⁰ Procopius. BP. II. 15.

⁶¹ Georgika. T. II. Tbilisi. 1965, p. 78-80 (გეორგიკა. ტ. II. თბილისი. 1965, გვ. 78-80).

ვაჭრო მონოპოლია ლაზიკაში⁶².

იუსტინიანეს მთელი მმართველობა დახასიათებული იყო უმკაცრესი პოლიტიკით, რომელიც მიმართული იყო იმპერიის საზღვრებს გასწვრივ გადასახადების მაქსიმალური აკრეფით⁶³, ბრძოლით ადმინისტრაციის ეფექტურობის ასამაღლებლად და ა.შ. უნდა ვივარაუდოთ, რომ ლაზიკაში სასანური ირანისთვის გაწეული მრავალათწლიანი წინააღმდეგობის ერთ-ერთი მიზეზი ბიზანტიისთვის ეკონომიკური სარგებლიანობის შენარჩუნების სურვილი იყო.

ლაზიკა და ვერაზის სტეპები VI საუკუნეში

საბაბი ლაზიკაში კონფლიქტის წამოსაწყებად 520-იან წლებში, კავადის მმართველობაში შეიძლება მეფე წათეს კონსტანტინოპოლში გამგზავრება და გაქრისტიანება ყოფილიყო.⁶⁴ თუმცა მომდევნო ათწლეულებში ლაზიკისთვის ბრძოლა სამხრეთ კავკასიისთვის უჩვეულოდ დიდ სამხედრო მასშტაბებს იძენს. წინა თავში ჩვენ აღვწერეთ, რომ ტრადიციულ სამხედრო-სტრატეგიულ მიზეზებთან ერთად, სასანური ირანი და ბიზანტია ლაზიკის ეკონომიკური პოტენციალით და მის ტერიტორიაზე გამავალი სახმელეთო და სავაჭრო გზების დასაუფლებლად იბრძოდნენ. წყაროებიდან ჩანს, რომ ლაზიკისა და სვანეთის სტრატეგიული მნიშვნელობა VI საუკუნის მეორე ნახევარში მატულობს, რადგან რეგიონი მცირე ხნით ბიზანტიასა და თურქებს/სოგდიელებს შორის, ანუ პოტენციური ტრანსკონტინენტური სავაჭრო დერეფნის დამაკავშირებელ პუნქტად იქცა.

იუსტინიანეს მიერ ინდოეთამდე საზღვაო გზის აღდგენის წარუმატებლობამ და სპარსეთზე სახმელეთო სავაჭრო გზის არასტაბილურობამ კონსტანტინოპოლის დიპლომატიაში დღის წესრიგში ცენტრალურ აზიასა და ჩინეთამდე მიმავალი ახალი დროებითი (ალტერნატიული) სავაჭრო გზების მოძიების საკითხი დააყენა.

ჩინეთიდან შემოსული პროდუქტებიდან ყველაზე ღირებული აბრეშუმი იყო, რომელსაც ფართოდ მოიხმარდნენ ბიზანტიის საიმპერატორო კარზე და, ზოგადად, მოსახლეობის შეძლებულ ფენაში.

⁶² T. N. Beradze. Moreplavanie i morskāa trgovlā v srednevekovoj Gruzii. Tbilisi. 1989, p. 68 (T. H. Берадзе. Мореплавание и морская торговля в средневековой Грузии. Тбилиси. 1989, გვ. 68).

⁶³ P. Sarris. Economy and Society in the Age of Justinian. Cambridge. 2006, pp. 3-7.

⁶⁴ A. A. Vasiliev. Justin the First. An Intoduction to the Epoch of Justinian the Great. Harvard. 1950, pp. 260-261.

აზიაში აბრეშუმით ვაჭრობაში მოწინავე პოზიციებს სოგდიელები იკავებდნენ. ეს ის ხალხია, რომელიც სოგდიანაში (თანამედროვე უზბეკეთ-ტაჯიკეთის ტერიტორია) ცხოვრობდა⁶⁵ და თავისი ისტორიის განმავლობაში არ გამოირჩეოდა სამხედრო ძალის ყოლით. მეტიც, ჩინური თუ ბერძნული წყაროებიდან ჩანს, რომ სოგდიური საზოგადოება VI საუკუნეში შედგებოდა მძლავრი ვაჭართა და დიდებულთა ფენებისგან. სოგდიელების მეფე ნომინალური ფიგურა იყო: ქვეყანაში არ არსებობდა მამიდან შვილზე ტახტის გადაცემის პრაქტიკა და, დიდი ალბათობით, მეფე არჩევითი ფიგურა იყო. სოგდიელები ბევრ ქალაქში ცხოვრობდნენ და, ძირითადად, სავაჭრო აქტივობით იყვნენ დაკავებული. ამის საშუალებას მათ გეოგრაფიული ადგილმდებარეობა აძლევდა, როგორც დამაკავშირებელი ხიდი დასავლეთ ჩინეთს, სასანურ ირანსა და ინდოეთს შორის. შესაბამისად, როგორც ეს ქვემოთ იქნება ნაჩვენები, სოგდიელი ვაჭრები რეალურ კონკურენციას უწევდნენ სპარსელ ვაჭრებს, რომელთაც ასევე სურდათ აბრეშუმზე ვაჭრობის მონოპოლიის ხელში ჩაგდება.

ერთდროულად სამხედრო ძალის არქონის და ეკონომიკური სიძლიერის გამო, ევრაზიის სტეპებში აღმოცენებული მომთაბარე იმპერიები ყოველთვის ცდილობდნენ სოგდიელების დამორჩილებას და, როგორც ეს წყაროებიდან ჩანს, მათი თავის მმართველ კლასში შერწყმას ტრანსკონტინენტური ვაჭრობიდან ფინანსური მოგების მისაღებად. მაგალითად, 350 წლისთვის სოგდიანა ხიონიტებმა (დიდი ალბათობით ჰუნებმა) დაიპყრეს, შემდეგ კიდარიტებმა, ხოლო 509 წელს კი ჰეფთალიტებმა. ამ უკანასკნელების მმართველობა სოგდიანაზე 560 წლამდე გაგრძელდა, როდესაც ისინი ახალმა ძალამ, თურქებმა, სასანიანებთან ერთობლივი სამხედრო მოქმედებების შედეგად, დაამარცხეს.⁶⁶

სოგდიელების კომერციული ნიჭი მათ ყველა ამ მომთაბარე იმპერიის მმართველი კლასის ინტეგრირებულ ნაწილად ხდიდა. აქედან გამორჩეულია სოგდიელების როლი თურქების იმპერიაში, რომელიც, დიდი ალბათობით, VI საუკუნის შუა ხანებში გადაჭიმული იყო სოგდიანადან ჩრდილოეთ კავკასიამდე. სოგდიელი ვაჭრები ხშირად დიპლომატების როლსაც ასრულებდნენ იქნებოდა ეს ჩინეთში თუ ბიზანტიაში წარუზავნილ ელჩობებში. წყაროებიდან ჩანს ისიც, რომ სოგდიელების სავაჭრო ფენას მნიშვნელოვანი გავლენა უნდა ჰქონოდა თურქების საგარეო პოლიტიკურ სვლებზე სასანურ ირანთან და ბიზანტიასთან.

⁶⁵ V. Goiladze. *Abreshumis savachro gza da sakartvelo*. Tbilisi. 1997, pp. 28-36 (ვ. გოილაძე. აბრეშუმის სავაჭრო გზა და საქართველო. თბილისი. 1997, გვ. 28-36).

⁶⁶ É. de la Vaissière. *Sogdian Traders. A History*. Leiden. 2005, pp. 197-209.

ეს გეოპოლიტიკური მნიშვნელობის მოვლენები (სოგდიელების აღზევება, შემდეგ კი თურქების გამოჩენა) კონსტანტინოპოლიდან და ლაზიკიდან საკმაოდ შორს ხდებოდა, თუმცა VI საუკუნეში პირდაპირი გავლენა იქონია ბიზანტიის საგარეო პოლიტიკაზე როგორც სტეპებში მცხოვრებ ნომადებთან, ასევე სამხრეთ კავკასიაში წარმოებულ სამხედრო-ეკონომიკურ პოლიტიკაზე.

სტეპურ ზონაში მსხვილი პოლიტიკური გაერთიანების შექმნა ტრადიციულად ბიზანტიის და სასანური ირანის ინტერესების წინააღმდეგ მიდიოდა. მაგრამ ეპოქაში, როდესაც სასანური ირანი აკონტროლებდა სახმელეთო სავაჭრო გზებს ბიზანტიიდან ცენტრალურ აზიამდე/ჩინეთამდე/ინდოეთამდე, კონსტანტინოპოლში გამოსავლად ესახებოდათ ახლად შექმნილ თურქების იმპერიასთან კონტაქტის დამყარება. საფიქრებელია, რომ ბიზანტიელებისგან მსგავსი დიპლომატიური მცდელობები მანამდე უნდა განხორციელებულიყო, სანამ სოგდიელი ვაჭრები და მათი თურქი უფროსები ამას გადაწყვეტდნენ.

სოგდიელ ვაჭრებს თურქებთან ჩინეთისგან ხარკის სახით შეგროვებული აბრეშუმის გაყიდვა სურდათ. ბუნებრივია, რომ პირველი მცდელობა იყო აბრეშუმი მეზობელ სპარსეთში გაეყიდათ (ამისთვის ორი დიპლომატიური მისია გაიგზავნა), თუმცა ხოსროს პროტექციონისტულმა მიდგომამ, კერძოდ ირანში მაღალხარისხიანი ჩინური აბრეშუმის არშეშვებამ, თურქებს ამ წამოწყებაზე ხელი ააღებინა.

დღის წესრიგში დადგა აბრეშუმის ბიზანტიაში გაგზავნა. თუ გავითვალისწინებთ როგორი რეაქცია ჰქონდა ხოსროს ქვეყანაში სოგდიელი ვაჭრების შემოშვებაზე, მარტივი სავარაუდებელია, რომ ბიზანტიასთან პირდაპირი მჭიდრო ეკონომიკური ურთიერთობის დამყარება ირანის გვერდის ავლით, ჩრდილოეთის გზით, სტეპებზე უნდა მომხდარიყო. მართლაც მენანდრე პროტიქტორი, ამ პერიოდისთვის ჩვენი ძირითადი წყარო, ახსენებს რამდენიმე ელჩობას თურქებსა და ბიზანტიელებს შორის, რომელიც ლაზიკის ტერიტორიის გავლით განხორციელდა.⁶⁷ საფიქრებელია, რომ ეს ელჩობები, რომელთაც ეთნიკურად სოგდიელები ხელმძღვანელობდნენ, ზვერავენ იმ პოტენციურ სავაჭრო გზას, რომლის გამოყენებაც შესაძლებელი იქნებოდა, თუ ბიზანტიელები დათანხმდებოდნენ თურქ-სოგდიელთა ეკონომიკურ შემოთავაზებებს. სავაჭრო ურთიერთობებზე საუბარი შეფუთული იყო სამხედრო ალიანსის შეკვრის თაობაზე გამართული საუბრებით.

⁶⁷ Menander Protector. The History of Menander the Guardsman. ed. and trans. R. C. Blockley. Liverpool. 1985. Fragment 10,1, 10,5-11, pp. 111-113, 127.

თამაძად შეიძლება ითქვას, რომ სასანიანებს ბიზანტიურ-თურქული/სოგდიური მჭიდრო ურთიერთობების დამყარების ეშინოდათ, რომ ამ პოლიტიკური ალიანსის გამო ირანს ერთდროულად ორ ფრონტზე მოუწევდა ომი. თუმცა ამ ალიანსის წმინდა სამხედრო-პოლიტიკური ასპექტის გარდა, სპარსელები ასევე უნდა ყოფილიყვნენ დაინტერესებულები იმაში, რომ ბიზანტიელები ისევ ყოფილიყვნენ მათზე დამოკიდებულები⁶⁸ ძვირფასი აბრეშუმისა და სხვა საქონლის მიღებაში.

სვანეთის მნიშვნელობა⁶⁹ ზუსტად ამით უნდა განისაზღვროს. ამ რეგიონზე გადიოდა ცენტრალურ აზიაში დროებითი (ალტერნატიული) სავაჭრო გზა. მკვლევრები სკეპტიკურად უყურებენ კავკასიონის გასწვრივ ვაჭრობის შესაძლებლობას დიდი გეოგრაფიული ბარიერების არსებობის გამო. მეორე არგუმენტი მკაცრი კლიმატი, რომელიც თავისუფლად მოგზაურობის საშუალებას არ იძლეოდა. ასევე მნიშვნელოვანია, რომ ზშირად კავკასიონის ჩრდილოეთით მომთაბარე ტომების გამო არ იყო სტაბილური პოლიტიკური ვითარება, რომელიც სავაჭრო გზების უსაფრთხოებას უზრუნველყოფდა.

ეს არგუმენტები არ არის მოკლებული დამაჯერებლობას, თუმცა ამ შემთხვევაში ჩვენ ვსაუბრობთ არა პერმანენტული სავაჭრო გზის არსებობაზე, არამედ სპარსელების სავაჭრო პროტექციონიზმის გამო ბიზანტიელების და თურქ-სოგდიელების მიერ კავკასიონზე დროებითი მარშრუტის ამუშავებაზე.

ამასთან ერთად, პოლიტიკური ვითარება ჩრდილოეთ კავკასიაში VI საუკუნის მეორე ნახევარში ბევრად უფრო გამოსადეგარი იყო დროებითი ტრანსკონტინენტური სავაჭრო გზების არსებობისთვის. თურქებმა ევრაზიის სტეპებში შეძლეს შეექმნათ იმპერია, რომელიც გადაჭიმული იყო ცენტრალური აზიიდან ჩრდილოეთი კავკასიაში. შესაბამისად, თურქებთან ურთიერთობის მოგვარებით, კონსტანტინოპოლს ეხსნებოდა სავაჭრო ღერეფანი ცენტრალური აზიიდან აბრეშუმის და სხვა საჭირო საქონლის მისაღებად. ერთადერთი რეალური წინააღმდეგობა კავკასიონის ქედი იყო, თუმცა ესეც არ წარმოადგენდა გადაულახავ დაბრკოლებას. სოგდიელი ვაჭრებისთვის მთიანი რეგიონების გავლა უცხო არ იყო. ცენტრალური აზიის ქალაქებიდან ირანში და ინდოეთის ჩრდილოეთში მოსახვედრად, სოგდიელებს უწევდათ დიდი მთიანი რეგიონების გავლა, რაც მათ მოქმედებებს ხელს არ უშლიდა.

⁶⁸ Georgika. T. III. Tbilisi. 1936, p. 206 (გეორგია. ტ. III. თბილისი. 1936, გვ. 206).

⁶⁹ Georgika. T. IV. n. I. Tbilisi. 1961, pp. 21-23, 88-89 (გეორგია. ტ. IV. ნ. I. თბილისი. 1961, გვ. 21-23, 88-89).

გადაჭრით იმის თქმა, რომ კავკასიონზე არ შეიძლება გასულიყო რამე სახის სავაჭრო (მითუმეტეს ჩვენს შემთხვევაში დროებითი) გზა, გადაჭარბებულად მიგვაჩნია. მეტიც, არქეოლოგიურად, რუსეთ-საქართველოს საზღვარზე აღმოჩენილი აბრეშუმისა და ბევრი სხვა ნივთის არქეოლოგიები,⁷⁰ აძლიერებს მოსაზრებას, რომ ლაზიკა/სვანეთი და, ზოგადად, დასავლეთ საქართველო VI საუკუნის მეორე ნახევარში აქტიურად გამოიყენებოდა ტრანზიტულ ტერიტორიად სოგდიანასთან დასაკავშირებლად.

ის, რომ კავკასიონზე გამავალი გზა ბიზანტიელების მიერ აქტიურად უნდა გამოყენებულიყო სავაჭრო კონტაქტების ამუშავებისთვის და რომ სასანიანები არ იშურებდნენ სამხედრო და ფინანსურ რესურსებს ამ გზის ჩასაკეთად, კარგად აისახება ბიზანტიელი ელჩის ზემარქეს მიერ თურქთა სახელმწიფოდან ბიზანტიაში მოგზაურობისას. მენანდრესთან ვკითხულობთ, რომ ბევრი ტბისა, ტყისა და ჭაობიანი რეგიონის გავლის შემდეგ ზემარქე დანარჩენ ბიზანტიელებთან ერთად:

„...დღის შიშით მოვიდნენ ალანიაში: განსკუთრებით ეშინოდათ მათ ორომუსხთა ტომისა.

ალანიაში რომ მოვიდნენ, მათ (რომაელებს – ზემარქეს და მთელ ელჩობას) უნდოდათ, მათთან მყოფ თურქებთან ერთად, ალანიის წინამძღოლ საროდისთან მისვლა; საროდიმ ზემარქე და მისი მხლებლები კეთილგანწყობილად მიიღო, ხოლო თურქთა ელჩების შესახებ თქვა, რომ მათ არ შეუძებდა თვისთან, თუ ისინი იარაღს არ აიყრიდნენ, ასე რომ მათ დავა ჰქონდათ ამის შესახებ სამი დღის განმავლობაში, და ზემარქე შუაკაცად იყო მოდავეთა შორის. ბოლოს, თურქებმა აიყარეს იარაღი, როგორც ეს საროდის უნდოდა, და წარსდგნენ მასთან. საროდიმ ურჩია ზემარქესა და მის კაცებს არ წასულიყვნენ მისიმიანთა ქვეყანაზე მიმავალი გზით, რადგან სვანეთის მახლობლად სპარსელები არიან ჩასაფრებულებიო. შინ დაბრუნება უმჯობესია ეგრეთწოდებული დარინის გზითო. ეს რომ გაიგო ზემარქემ, მისიმიანთა ქვეყანაზე გაგზავნა ათი მეზარგე, აბრეშუმით დატვირთული, რომელთაც შეცდომაში უნდა შეეყვანათ სპარსელები, თითქოს აბრეშუმი წინასწარ იყო გამოგზავნილი, და ისინი დაწინაურდნენ; აქიდან სპარსელებს უნდა ეფიქრათ, რომ მეორე დღეს

⁷⁰ I. I. Elkina. A. S. Pahunov. U. Ū. Kočkarov. A. E. Grin'ko. E. G. Dëvlet. «Šerstànye izdelià iz mogil'nikov moševaà i podorvannaà balki (VIII–X vv.): kačestvo syr'a i tehnologià izgotovlenià». Problemy istorii, filologii, kul'tury. 4. M. 2017, pp. 223–232 (И. И. Елкина. А. С. Пахунов. У. Ю. Кочкаров. А. Е. Гринько. Е. Г. Дэвлет. «Шерстяные изделия из могильников мошевая и подорванная балки (VIII–X вв.): качество сырья и технология изготовления»). Проблемы истории, филологии, культуры. 4. М. 2017, стр. 223–232).

ზემარქეც მოვიდოდა. მეზარგენი წავიდნენ, ხოლო ზემარქე დარინის გზით მივიდა აფსილიაში: მისიმიანთა გზა მან უარპყო, დასტოვა ის მარცხნივ: ამ გზით საფიქრებელი იყო, რომ თავს დასხმოდენ სპარსელები...“⁷¹

ამ ამონარიდიდან შეგვიძლია დავინახოთ, რომ ელჩები გარდა მოლაპარაკებების ჩატარებისა, ასევე ზვერავენ მიმოსვლის მარშრუტს. საფიქრებელია, რომ ორივე იმპერია დიპლომატიურ ნაბიჯებს დგამდა ჩრდილოეთ კავკასიაში უპირატესობის მისაღწევად. მანენადრე წერს, რომ ალანებმა იცოდნენ სპარსელების შესახებ. შეგვიძლია ისიც ვივარაუდოთ, რომ სპარსელები მინიმუმ დიპლომატიურად აქტიურად იყვნენ ჩართულები კავკასიონის ქედის ჩრდილოეთით სოგდიელი ელჩებისთვის ხელის შეშლაში. ალანების მეთაურის მიერ სპარსელების ხსენება ამაზე უნდა მეტყველებდეს. სპარსელების ჩასაფრება ასევე მიუთითებდა ბიზანტიელებსა და თურქ-სოგდიელებს შორის არსებული კონტაქტების მნიშვნელობაზე და იმაზე თუ რამდენად საზიანო იქნებოდა ეს სპარსელებისთვის ეკონომიკურ-პოლიტიკური კუთხით.

როგორც ზემოთ ითქვა, გვიან ანტიკურ ხანაში სავაჭრო გზების ფუნქციონირება დიდწილად დამოკიდებული იყო რეგიონში არსებულ პოლიტიკურ ვითარებაზე. ჩვენ ისიც ვთქვით, რომ ბიზანტია-თურქ/სოგდიელთა შორის კავკასიის გზით პირდაპირი სავაჭრო ურთიერთობების დამყარებისთვის გადადგმული ნაბიჯები მიზანმიმართული მცდელობა იყო ალტერნატიული/სათადარიგო გზის ასამუშავებლად.

ურთიერთობები თურქებსა და ბიზანტიელებს შორის გაუარესდა მას შემდეგ რაც, თურქების თქმით, ბიზანტიელები ორმხრივი ხელშეკრულების მიხედვით, მათზე დაკისრებულ ვალდებულებებს არ ასრულებდნენ. ეს ვალდებულება იყო წმინდა სამხედრო მიმართულების: საერთო საომარი მოქმედებების გამართვა სასანური ირანის წინააღმდეგ.

როდესაც ბიზანტიის იმპერატორ ტიბერიუს II-ის (578-582 წწ.) მმართველობის უკმა თურქებთან ელჩი ვალენტინე მივიდა, მას, მენანდრე პროტოტორის მიხედვით, თურქთა მეთაურმა ტურქსანთესმა მიმართა:

„რატომ მიგყავთ თქვენ, რომაელნო, ჩემი ელჩები ბიზანტიონისაკენ მიმავალნი, კავკასიაზე და მეუბნებით, რომ არ არსებობს სხვა გზა, რომლითაც მათ მგზავრობა შეეძლოთ – ამას თქვენ იმიტომ სჩადიხართ, რომ მე, ძნელ გასავლების გამო, თავს არ დავესხა რომაელთა მიწაწყალს, მე კი ზედმიწევნით ვიცი, თუ სად არის მდინარე დანაპრი, სად ერთვის მას ისტრი და სად

⁷¹ Georgika. T. III. Tbilisi. 1936, pp. 236-237 (გეორგიკა. ტ. III. თბილისი. 1936, გვ. 236-237).

არის ჰებრი, და თუ საიდან შეესივნენ რომაელთა მიწაწყალს ვარზონიტები, ჩვენი მონები“.⁷²

როგორც ჩანს, თურქ/სოგდიურ-ბიზანტიური ურთიერთობებმა მეტი განვითარება ვერ ჰპოვა. ამას უნდა დაემატოს თურქული იმპერიის დაშლაც, რაც ხელს შეუშლიდა სტეპურ ზონაში აქტიურ სავაჭრო მიმოსვლას შავი ზღვისპირეთსა და ცენტრალურ აზიას შორის. თუმცა აქ დასაზუსტებელია ერთი რამ: ცენტრალური აზიიდან კავკასიონამდე ეკონომიკური კონტაქტების შეჩერება ხანმოკლე აღმოჩნდა, რაც დასტურდება VII-VIII საუკუნეებში აღმოჩენილი უამრავი არქეოლოგიური მასალით. მეტიც, როგორც ამ ნაშრომის მომდევნო თავებში იქნება ნაჩვენები, აღნიშნულ პერიოდში სავაჭრო ურთიერთობები შავი ზღვისპირეთსა და ცენტრალურ აზიას შორის უფრო მასშტაბურ ხასიათს ატარებდა, ვიდრე ეს VI საუკუნეში იყო.

ძირითადი დასკვნები

სასანური ირანის გეოგრაფია, ეკონომიკურად ღარიბი ირანის ზეგანი გარშემორტყმული მდიდარი ტერიტორიული სარტყლით და ამ ტერიტორიებზე გავლენის შენარჩუნების პერმანენტული საჭიროებით, იძულებულს ხდიდა იმპერიას დიდი და ძლიერი სამხედრო პოტენციალი ჰქონოდა. მიუხედავად გეოგრაფიის მიერ შექმნილი ბევრი ნაკლისა, ამ ნაშრომში ასევე ნაჩვენები იყო (დასავლეთში მრავალი მკვლევრის მოსაზრების საწინააღმდეგოთ) როგორ სტრატეგიულად მნიშვნელოვან პოზიციას იკავებდა სასანური ირანი გვიან ანტიკურ ხანაში: როგორ აკავშირებდა ის მსოფლიოს მთავარ სავაჭრო ცენტრებს – ინდოეთს, ცენტრალურ აზიას და აღმოსავლეთ ჩინეთს – ბიზანტიასთან. სპარსეთის მდიდარ ტერიტორიულ სარტყელზე გამავალი სავაჭრო გზების გაკონტროლება სასანიანი შაჰების საგარეო პოლიტიკურ მიზნად გადაიქცა. სასანიანები ამას დიპლომატიური თუ სამხედრო ხერხებით აღწევდნენ.

სასანიანები ომებს აწარმოებდნენ სამხრეთი ზღვების სანაპიროების ხელში ჩასაგდებად და, როგორც დავინახეთ, მათ ეს წარმატებით განახორციელეს VI საუკუნის მეორე ნახევარში. პარალელურად ბრძოლა მიმდინარეობდა შავი ზღვის სანაპიროებზე გასასვლელად. იყო თუ არა ეს ხოსრო ანუ შირვანის ე.წ. „დიდი სტრატეგიის“ ნაწილი, ამაზე ჩვენ წერილობით წყაროებში სათანადო რაოდენობის ინფორმაცია არ გავაჩნია. მაგრამ თამამად შეიძლება ითქვას, რომ დასავლეთ საქართველოსთვის ბრძოლა გამოწვეული

⁷² Georgika. T. III. Tbilisi. 1936, p. 242 (გეორგიკა. ტ. III. თბილისი. 1936, გვ. 242).

იყო იმპერიის გეოგრაფიით, ეკონომიკური დერეფნების დაკავების საჭიროებით და ბიზანტიისთვის თურქ-სოგდიელებთან პოლიტიკურ-სავაჭრო ურთიერთობების დამყარების ხელის შეშლით.

ნაშრომის ერთ-ერთი დასკვნა ასევე იყო ის, რომ გვიან ანტიკურ პერიოდში სამხრეთ კავკასიაზე სავაჭრო მცირე და საშუალო მასშტაბის გზების მთელი ქსელი გადიოდა, რომელიც რეგიონს ბიზანტიასთან და ირანთან აკავშირებდა. გადიოდა თუ არა დიდი სავაჭრო გზები საქართველოზე გვიან ანტიკურ ხანაში? ვფიქრობთ, ასე კითხვის დასმა არ ასახავს იმ რეალობას, რომელიც იყო იმ დროს მახლობელ აღმოსავლეთში. როგორც დავინახეთ, ირანზე და ბიზანტიაზე გამავალი დიდი სავაჭრო გზების მარშრუტები ცვალებადი იყო. საქმე იმაშია, რომ სავაჭრო გზების გამოყენების ინტენსივობა, დიდწილად, დამოკიდებული იყო როგორი პოლიტიკური ვითარება სუფევდა იმ დროს მახლობელ აღმოსავლეთში: ბიზანტიურ-სპარსული ომები; მშვიდობა (მაგალითად, როგორც ეს V საუკუნეში იყო), ეკონომიკური კრიზისი და ა.შ.

შესაბამისად, ცალსახად იმის უარყოფა, რომ საქართველოს ტერიტორიაზე მნიშვნელოვანი სავაჭრო გზები არ გადიოდა, არ უნდა შეესაბამებოდეს სიმართლეს. ახ. წ. პირველ საუკუნეებში წერილობით წყაროებში შემონახული ცნობების გარდა, ამ ნაშრომში განხილული ლაზიკის ისტორიის მნიშვნელოვანი პერიოდი – VI საუკუნე – კარგ მაგალითს გვაძლევს იმისა, თუ როგორი ცვალებადი იყო სავაჭრო გზები გვიან ანტიკურ ხანაში. ჩვენ წყაროებიდან ვხედავთ პირდაპირ მცდელობებს თურქ-სოგდიელების და ბიზანტიელების მიერ ევრაზიის სტეპების და კავკასიონის გავლით ალტერნატიული/სათადარიგო სავაჭრო დერეფანი აეშუშავებინათ.

ამრიგად, აქაც კავკასიონის როგორც გადაულახავი ბარიერის წარმოდგენა ხშირ შემთხვევაში გადაჭარბებულია. არქეოლოგიური მონაცემები მოწმობს, რომ მიმოსვლა მთების გასწვრივ ხდებოდა, რაც მეტყველებს ერთ რამეზე: აღნიშნული გზა ალტერნატიულ (დამატებით) მარშრუტს წარმოადგენდა, რომლის გამოყენების ინტენსივობა მახლობელ აღმოსავლეთში გაუარესებულ ეკონომიკურ/პოლიტიკურ ვითარებაზე იყო დამოკიდებული.

ქართული და უცხოური ისტორიოგრაფია ლაზიკისა და სვანეთის გარშემო არსებული კონფლიქტის აღწერისას ყურადღებას თითქმის არ უთმობს სასანური ირანის ეკონომიკურ და სამხედრო ინტერესებს. ზევით ნაჩვენები იყო, რომ ორივე იმპერიის ეკონომიკური ინტერესები მნიშვნელოვანი იყო სამხრეთ კავკასიის რეგიონში თავისი პოლიტიკის დაგეგმვასა და წარმოებაში. სამხრეთ კავკასიაში სასანიანების ქმედებები თითქმის შეესაბამება სპარ-

სელების მიერ სხვა ზღვებზე და სავაჭრო დერეფნებზე კონტროლის დასამყარებლად გადადგმული ნაბიჯების სერიას.

ის ფაქტი, რომ ვაჭრობის მნიშვნელობა იშვიათად ფიგურირებს გვიან ანტიკურ წყაროებში, არ ნიშნავს, რომ ორ იმპერიას შორის არსებულ ურთიერთობებში ეს პარამეტრი მნიშვნელოვანი არ იყო. ისტორიკოსები სულ უფრო მეტად თანხმდებიან იმაში, რომ ამ ეპოქის ბერძენ-რომაელი ისტორიკოსები უბრალოდ ნაკლებად იყვნენ დაინტერესებულები სავაჭრო საკითხებით.

მაგრამ ეს ხელს არ გვიშლის გამოვიკვლიოთ სასანური ირანისა და ბიზანტიის კომერციული ინტერესები მახლობელ აღმოსავლეთში. აქაც, ამ ნაშრომში შევეცადეთ სასანური ირანი დაგვეჩაბა, როგორც გამაერთიანებელი ხიდი რამდენიმე დიდი ეკონომიკურ ბაზარს შორის: ბიზანტია, ინდოეთი, ცენტრალური აზია-ჩინეთის დასავლეთი. ევროცენტრისტული კონცეფციებისგან თავის დაღწევით ნათელი ხდება, რომ სასანური ირანი იყო ქვეყანა, რომლის ტერიტორიაზე გადიოდა მსხვილი ტრანსკონტინენტური ვაჭრობა. ამ ეკონომიკური ჰეგემონობის მისაღწევად და შესანარჩუნებლად, სასანიანი შაჰინშაჰების ოთხ საუკუნეზე მეტი ხნის განმავლობაში თითქმის უწყვეტ კონფრონტაციაში უნდა ყოფილიყვნენ როგორც ევრაზიის სტეპებში მცხოვრებ მომთაბარეებთან, ასევე რომაელებთან/ბიზანტიელებთან.

შესაბამისად, მიგვაჩნია, რომ გვიან ანტიკური პერიოდის კვლევაში სავაჭრო საკითხების წინ წამოწევა უფრო თამამად უნდა ხდებოდეს. ეს, თავისთავად, აღნიშნული პერიოდის საქართველოს ისტორიის შესწავლას შეუწყობს ხელს. ტრადიციული სამხედრო, პოლიტიკური და რელიგიური ინტერესების გარდა, რომელშიც ხშირად ბიზანტიურ-სასანური ურთიერთობები განიხილება, უნდა დაემატოს რეგიონში იმპერიების ეკონომიკური ინტერესები. ამას შეუძლია მიგვიყვანოს ახალ, საინტერესო დასკვნებამდე, თუ რა ადგილს იკავებდა სამხრეთ კავკასია სპარსელებისა და ბიზანტიელების გეოპოლიტიკურ გაგებაში.

ასევე საინტერესო დასკვნების გამოტანა იქნება შესაძლებელი სამხრეთ კავკასიის როლზე ტრანსკონტინენტურ ვაჭრობაში, არა მხოლოდ გვიან ანტიკურ ხანაში, არამედ მოგვიანო პერიოდებშიც, როგორც ღვინახეთ ამის არცთუ ისე წარუმატებელი მცდელობები განხორციელდა კიდევაც, ხოლო მცირე და საშუალო ღონის მარშრუტებს ვაჭრები ისედაც მიყავდა იბერია-ლაზიკამდე და შემდეგ მცირე აზიის საპორტო ქალაქებამდე.

Emil Avdaliani

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

TRADE AND SASANIAN INTERESTS IN LAZICA (6TH C.)

Summary

Regional or international trade has always played an important role in the history of Georgia. Trade routes made it possible to establish close political, cultural and economic relations with neighboring as well as distant countries.

Nevertheless, the study of trade and economic questions of 6th century Georgia so far have got far less attention in the Georgian historiography than, for example, various military-political topics/questions of the same period.

Throughout its history, Georgia has always had empires as neighboring states. Wars or peace agreements between those empires always influence the development of the country. Indeed all the empires (Byzantium, Sasanian Iran, the Arab state) discussed in this book had economic interests in Georgia or in trade-economic routes which run near the Georgian territory.

The present paper deals with Sasanian Iran's trade interests in Lazica in the 6th century. Particular focus is made on the role of geography in Sasanian empire's foreign policy. The empire's relative poverty (in comparison with the Roman/Early Byzantine empire), conditioned by geographic factors, caused the empire's projection of power to nearby rich lands which surrounded the populous, but poor Iranian Plateau. This was one of major reasons of century-long wars with Byzantium in late antiquity. Projection of power to Syria, Arabian Peninsula, South Caucasus and Asia Minor also led to attempts by Sasanian rulers to reach the Mediterranean and the Black Seas. Thus, it should come as no surprise that at the time of Khosrow I Anushirvan, the Sasanian empire was simultaneously trying to reach the seashores of both the Black and Red Seas. Along with military reasons, Iran clearly wanted to control regional trade routes and reach transcontinental highways linking the Mediterranean in the south with India and to the north via Eurasian steppes with the Central Asia.